

Križevački obrt, trgovina i tvornice od 1880. godine do kraja Prvog svjetskog rata

TOMISLAV BOGDANOVIĆ

Koruška 51

HR-48260 Križevci

tomislav.bogdanovic@kc.t-com.hr

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno/Received: 20. 10. 2011.

Prihvaćeno/Accepted: 10. 12. 2011.

U radu je opisan privredni razvoj Grada Križevaca krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Uz prikaz obrta, trgovine i industrije, dio rada posvećen je bankama i štedionicama koje su tada djelovale. Uz ekonomski sastav stanovništva grada, pomoću različitih objavljenih i neobjavljenih izvora, pokušava se doći do broja obrtnika, trgovaca i prvih tvornica. Na kraju rada navedeni su primjeri križevačke tvorničke i obrtničke proizvodnje te neki trgovci i roba kojom su trgovali.

Ključne riječi: Križevci, obrt, trgovina, industrija, štedionice

1. Uvod

Križevci su jedan od najstarijih gradova kontinentalne Hrvatske. Smješteni su u južnom podnožju planine Kalnik, na križanju važnih cesta za Zagreb, Varaždin i Koprivnicu. Godine 1252. postaju privilegirani banski, a zatim i kraljevski grad. Kako bismo u potpunosti shvatili složenost gospodarskog razvoja, dio rada posvećen je prirodno-geografskim osobinama i prometnom položaju, a dio povijesnim procesima. Ti procesi u velikoj mjeri odigrali su ključnu ulogu u razvoju Križevaca koji su u 12. stoljeću postali sjedište županije i kulturno, gospodarsko i vojno središte. Uz Križevačku županiju, osnovane su i Zagrebačka, Varaždinska, Virovitička, Gorička i Gorska županija. Ostali dio Slavonije pripao je Požeškoj i Vukovarskoj županiji koje su formirane u 13. stoljeću.¹ Napredak i daljnji razvoj u srednjem vijeku zaustavili su prodori Osmanlija. Tijekom ratova s Osmanlijama Križevci i Križevačka županija, uz Zagrebačku i Varaždinsku, činili su »ostatke ostataka Hrvatske«. Iako je županija

teritorijalno smanjena u 16. stoljeću i ujedinjena sa Zagrebačkom, nije ukinuta. Nakon Žitvanskog mira 1606. godine granica s Osmanlijama pomaknula se na istok i ponovo su se stvorili uvjeti za gospodarski razvoj grada. Trgovačka aktivnost može se pratiti od sredine 17. stoljeća. Budući da su Križevci i ranije bili važno obrtničko središte, razvojem trgovine i otklanjanjem neposredne osmanlijske opasnosti, stvorila se potreba za jačanjem obrtničke proizvodnje.² U 18. stoljeću djeluju kovački, krojački, postolarski, čizmarski, lončarski, remenarski i pucetarski cehovi.³ Obr-

² U privilegijima koje je gradu dao kralj Žigmund Luksemburški 1405. godine Križevci, odnosno Donji grad spomenuti su kao jako obrtničko središte. Spominju se krznari, uzdari i ostali obrtnici kožarskih i kovačkih struka. Križevački obrtnici u veljači 1510. godine od ugarskog palatina Mirka Perena ishodili su pravila križevačkog ceha bravara i ostrugara.

³ Neven Budak, *Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća*, u: Umjetnička topografija Hrvatske, Križevci grad i okolica, (ur.) Žarko Domljan, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1993., str. 41-49., na str. 45; Vidi još i Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750-1860.*, Zagreb: JAZU, 1951., na str. 71.; Ozren Blagec, Križevački cehovi, *Cris*, god II., br. 1/2000. Križevci, 2000., str. 22-26., na str. 24. i 25.

¹ Borislav Grgin, Županije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, u: Hrvatske županije kroz stoljeća, Zagreb: Školska knjiga, 1996., str. 21-38., na str. 24. i 25.

tnici, organizirani u cehove,⁴ bili su nosioci ekonomskog razvoja. Zbog svoje zatvorenosti i monopolitičkog položaja na tržištu i suprotstavljanja ikakvom napretku u tehnici proizvodnje krajem 19. stoljeća postaju nazadni i gube utjecaj u društvu.⁵ Na gospodarski razvoj grada velik utjecaj imala je vojska. Križevačka pukovnija donosila je veliki prosperitet. Grad je bio sjedištem pukovnije od 1746. do 1871. godine. Vojska se koristila uslugama domaćih obrtnika koji zbog loše prometne povezanosti nisu bili u mogućnosti plasirati proizvode na šire tržište. Uz obrt, 1775. godine javljaju se i prve manufakture-tvornice keramike, odnosno umjetničkih peći.⁶ U gradu postoji 5 svilana sa skladištima. Razvija se i trgovina. Poljoprivredna proizvodnja, ratarstvo i stočarstvo nisu u potpunosti razvijeni, ali još uvijek Križevcima donose najveći prihod.⁷ Ekonomski polet i napredak nisu tekli neometano. Razvoj je bio praćen požarima, kugom i razdobljima gladi.

Godine 1779. Križevačka i Đurđevačka pukovnija, vojna uprava Varaždinske krajine, preseljena je u Bjelovar. Preseljenje je bilo veliki gubitak za Križevce, naročito u prihodima, ali šteta je smanjena ponovnim uspostavljanjem samostalne Križevačke županije. Početkom 19. stoljeća u

Križevcima je došlo do znatnijeg povećanja broja stanovnika. Velika većina stanovništva prihode i dalje ostvaruje poljoprivredom.

Obrtna proizvodnja i dalje je organizirana u cehove, dok se trgovina pretežno odvija u vanjskom gradu, na sajmištu između kapela Sv. Roka i Sv. Ladislava.⁸ Križevci su 1805. godine imali 238 kuća s 1 199 stanovnika,⁹ a prema popisu iz 1857. godine broj stanovnika se gotovo udvostručio i iznosio je 2 100 stanovnika u 469 kuća.¹⁰ Prema popisu stanovništva iz 1900. godine Križevci su imali 4 405 stanovnika. Taj broj se povećao pa je 1910. godine popisano 4 886 stanovnika.¹¹ U 19. stoljeću Križevci bilježe povećanje broja stanovnika, ali njihov rast je puno manji od okolnih središta, što će se odraziti i na gospodarski razvoj.

Tablica 1. Broj stanovnika prema popisima od 1869. do 1910.¹²

	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.*
Križevci	3229	3655	4092	4405	4886	4698
Bjelovar	2418	3443	4135	4889	6312	9994
Koprivnica	5684	6027	6512	7074	8008	8115
Varaždin	10014	10371	11055	11494	12149	14123

8 Isto, str. 46; Danas kapela Sv. Ladislava nosi ime Sv. Marka Križevčanina.

9 Isto, str. 46.

10 Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb: Globus, 1985., str. 44.

11 Milan Kreser, *Gustoća žiteljstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1917., str. 20.

12 *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured, 1905., str. 4; *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije*, II., Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured, 1913., str. 4; Vidi i Kreser, *Gustoća žiteljstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, str 19-20.; Dr. Josip Butorac u svojem djelu *Regesta za spomenike Križevaca i okolice*, Križevci: Skupština općine Križevci, 1991., na str. 101. navodi da su Križevci 1802. godine imali 846 stanovnika, 1830. godine 2 888, a 1857. godine 2 144 stanovnika.; *Nezavisnost*, VI (1912), br. 1., od 6. 1. 1912., na str. 3. donosi vijest da su 1844. godine Križevci imali 2 367 stanovnika. *Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske 1857-1971.*, Zagreb: JAZU, 1979., str. 118., 343., 364. i 700. Podatci o broju stanovnika grada Križevaca u različitim izvorima se ne podudaraju zbog razlike u uključenosti ili neuključenosti prigradskih naselja u izvještajima.

4 U Križevcima su polovicom 19. stoljeća djelovali cehovi: postolara i čizmara, krojača, krznara, remenara, sedlara i uzdara, lončara, klobučara te Veliki ceh. Cehovska udruženja krajem 19. stoljeća, zbog novog obrtnog zakonodavstva, pretvorena su u zadruge i kao takve u Križevcima postojale do 30-ih godina 20. stoljeća.

5 Blagec, *Križevački cehovi*, str. 24.

6 Miroslava Despot, Križevačka manufaktura peći i suđa u XVIII. st., *Historijski zbornik*, god. XIII, br. 1-4., Zagreb, 1960., str. 209-214., na str 211.; Manufaktura zemljanog posuđa i peći baruna Ignjata Magdalenića djeluje od 1775. godine na mjestu gdje se kasnije nalazio dvorac najvećeg veleposjednika Križevaca, Josipa pl. Kiepacha. Međutim, zbog velike konkurencije iz razvijenijih dijelova Monarhije, ubrzo je prestala s radom. Manufaktura je izađivala kaljeve peći elegantnih oblika i finih boja u stilu rokokoja i klasicizma. Najpoznatiji sačuvani primjer iz ove manufakture je peć s likom križevačkog pavlina Nikole Bengera. Peć se čuva u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu. Magdalenićeva manufaktura bila je prvo poduzeće osnovano u Križevačkoj županiji, odnosno u samim Križevcima.

7 Budak, *Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća*, str. 45

Na demografsku sliku grada i gospodarsku razvijenost uvelike je utjecalo gubljenje županijskog središta. Godine 1853. Križevci su osjetili svu moć apsolutističke vladavine ministra unutarnjih poslova Aleksandra Bacha koji je samovoljno spojio Križevačku županiju s Varaždinskom. Slomom neoapsolutizma Hrvatska banska konferencija odlučila je vratiti hrvatski županijski sustav. Carskom naredbom od 16. siječnja 1861. godine, uz ostale županije, obnovljena je i Križevačka.¹³ Nažalost, nova kriza nije se morala dugo čekati. Godine 1871. ukinuta je Križevačka i Đurđevačka pukovnija, a 6. veljače 1886. godine na zahtjev Kuhena Hédervárya donesen je zakon kojim je stvorena Bjelovarsko-križevačka županija, nastala spajanjem Bjelovarske i Križevačke županije.¹⁴ Ovakav upravno-politički sustav održao se do propasti Austro-Ugarske Monarhije.

U ovoj teškoj situaciji grad je trebao početi s modernim razvojem u društvenom, političkom i gospodarskom smislu. Industrijalizacijom grada krajem 19. i početkom 20. stoljeća Križevci su se od tradicionalne obrtničke, tj. manufakturne proizvodnje trebali okrenuti industrijskoj proizvodnji u tvornicama, usmjeriti prijevoz roba s cestovnog na željeznički, akumulirati kapital u banke i štedionice te ukinuti kasnofeudalne odnose.

Iako je feudalizam u Hrvatskoj ukinut 1848. godine, veleposjedničkoj aristokraciji i dalje je u središtu gospodarskih i političkih interesa poljoprivreda pa zanemaruje ulaganje kapitala u gradsku industriju.¹⁵ Sredinom 19. stoljeća Križevci su započeli gospodarsku modernizaciju osnivanjem

podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva 1847. godine, a nastavili otvaranjem Gospodarsko-šumarskog učilišta koje s radom započinja 19. studenoga 1860. godine.¹⁶ Učilište u Križevcima bilo je jedino poljoprivredno učilište na slavenskom jugu i temelj gospodarskog napretka grada. Privrednom razvoju i trgovini djelomično je pomoglo otvaranje pruge Budim-Kaniža-Koprivnica-Križevci-Zagreb 1870. godine, kao i otvaranje pruge Bjelovar-Križevci 1894. godine. Pruge su omogućile veću cirkulaciju sirovina i ljudi.

Godine 1860. u gradu djeluje desetak trgovina, tri pekare, više krčmi i mesnica, obrtničkih radionica, četiri svratišta i kuglana te pivovara koja još nije u potpunosti namještena.¹⁷ Prve veće reforme u Hrvatskoj, pa tako i u Križevcima, provedene su za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića. Glavna prepreka obrtničko-industrijskoj proizvodnji bila je slaba prometna povezanost pa je cijelokupna proizvodnja bila izolirana i usmjerena na lokalno tržište. Od manufakture postoji samo ciglana, a na prijelazu stoljeća otvaraju se pivovara, tiskara i paromlin.¹⁸ Godine 1880. u gradu djeluje 198 obrtnika i 17 trgovaca¹⁹ pa su, uz poljoprivrednu

13 Dragutin Pavličević, Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1884-1883., u: Hrvatske županije kroz stoljeća, Zagreb: Školska knjiga, 1996., str. 71-97., na str. 79. i 80.

14 Božena Vranješ Šoljan, Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja 1881-1918., u: Hrvatske županije kroz stoljeća, Zagreb: Školska knjiga, 1996. str. 99-111., na str. 101. i 102; vidi i Mira Kolar Dimitrijević, Grad Križevci nakon ukidanja županijskog središta 1886. godine, *Cris*, god. X., br. 1/2008., str. 18-27., na str. 21.

15 B. Vranješ Šoljan, Udio građanstva u županijskim skupštinama u sjevernoj Hrvatskoj pred Prvi svjetski rat, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 26., Zagreb, 1993., str. 113-122., na str. 114.

16 Godine 1857. križevački gradonačelnik Janko Gašparij ponudio je Namjesništvu u Zagrebu zemljište grada Križevaca za potrebe osnivanja gospodarskog učilišta. Zasluge da se učilište baš osnovalo u Križevcima pripadaju još i grofu Ivanu Coroniniju (dal.-hrv.-slav. banu u razdoblju od 1859. do 1860.), Mojsiju Baltiću koji se zalagao za otvorenje učilišta u Križevcima, kao i da nastavnici budu iz slavenskih dijelova Monarhije. *Spomenica o pedesetogodišnjem postojanju Kr. Višeg gospodarskog učilišta i ratarnice u Križevcu*, Izdao profesorski zbor Kr. višeg gospodarskog učilišta, Križevac, 1910., str. 19-22.; Renata Husinec, Petar Delić, *Gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima*, Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci, 1995., str. 23.

17 F. S., U Križevcu, *Katolički list*, br. 50., Zagreb, 1860., str. 396-398; br. 51., str. 404-406.

18 B. Vranješ Šoljan, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914)*, Zagreb: Školska knjiga, 1991., str. 161.

19 Kvirin Vidačić, *Topografično-poviestne crte slob. i kr. grada Križevaca*, Križevac: Tiskara G. Neuberg, 1886., str. 7.; objavljen je i pretisak knjige u organizaciji ogranaka Matice hrvatske Križevci 1993., tisak je obavljen u Varaždinu (Tiskara Varteks); Kvirin Vidačić, pedagog i pisac, (Križevci, 30. ožujka 1839-Zagreb, 8. listopada

proizvodnju, obrt i trgovina i dalje dominirajuće gospodarske djelatnosti krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

2. Ekonomski sastav stanovništva Križevaca na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Na temelju Obrtnog zakona koji je stupio na snagu 1. listopada 1884. godine, na području Bjelovarsko-križevačke županije 1887. godine obavljen je prvi službeni popis obrtnika, kalifa i šegrta. Popisano je 581 trgovačkih i 2 277 obrtničkih radnji. U Križevcima je bilo 24 trgovačkih i 176 obrtničkih radnji, a u kotaru Križevci radilo je još 47 trgovačkih i 175 obrtničkih radnji.²⁰ U kotaru Križevci godina 1899. bila je gospodarski nepovoljna zbog slabe žetve i svinjske zaraze. Nagodinu te su tegobe prevladane. Godine 1900. u Križevcima su bile otvorene 52 krčme i 26 rakijašnica, tri paromlina, pivovara, tvornica drvene robe i ciglana.²¹ Najveći broj stanovnika u razdoblju od 1900. godine do početka Prvog svjetskog rata čine poljoprivrednici, a slijede obrtnici i trgovci. Iz popisa stanovništva 1900. i 1910. godine može se pretpostaviti da je do kraja Prvog svjetskog rata oko 30 % stanovništva živjelo od poljoprivrede i ratarstva. Udio obrtnika i trgovaca u gradskom stanovništvu 1900. godine čini 34, 55 %, a 1910. godine 37, 08 % stanovnika.²² Prave industrije nije bilo pa prevladava obrtničko-manufakturna djelatnost. Trgovina, vjeresijstvo i promet zauzimaju skroman udio i ne prelaze 5, 58 %, odnosno 7, 78 % za trgovinu i vjeresijstvo. Na promet otpada 3, 31 %, odnosno 3, 97 % udjela stanovništva.

1906.). Završio je Učiteljsku školu u Zagrebu, od 1860. godine učitelj i ravnatelj osnovnih pučkih škola u Križevcima. Među osnivačima je Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Križevcima i Pjevačkog društva »Zvono«. Uz navedeno djelo, objavio je i djela »Grad Križevac«, »Critice o uzgoju ženske mladeži«, »O šegrtskoj školi« te nekoliko manjih djela.

20 Izvještaj Bjelovarsko-križevačke županije za 1896., str. 100.

21 Izvještaj Bjelovarsko-križevačke županije za 1899., str. 69.; i 1900., str. 135.

22 Vranješ Šoljan, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914)*, str. 163.

Ostale grane djelatnosti 1900. godine ne čine ni 15 % stanovništva, dok je njihov udio 1910. godine još i manji i iznosi svega 12, 56 %.²³ Očito je da ekonomske promjene koje su zahvatile sjevernu Hrvatsku u drugoj polovici 19. stoljeća u Križevcima nisu dobile dovoljan zamah. Tome u prilog ide i podatak da je 1900. godine radila samo jedna tvornica s 58 zaposlenih radnika, a prema popisu iz 1910. godine broj zaposlenih povećao se na 120 radnika.²⁴ Uzrok slabog gospodarskog razvoja je ograničen domaći kapital, gubljenje županijskog središta, loša prometna povezanost, itd.

Tablica 2. Ekonomski sastav stanovništva Križevaca u 1900. i 1910. godini.²⁵

godina	poljodjelstvo i vrtlarstvo	obrt, industrija, rudarstvo	trgovina, vjeresijstvo, promet	ostalo-javne službe i slobodna zvanja, obrambene snage, nadničari, umirovljenici, kućna služinčad...	ukupno
1900.	1417	1523	392	1076	4408
1910.	1462	1816	575	1044	4897

3. »Adresar obrtnog i poslovnog svieta u Hrvatskoj godine 1890.«

U »Adresaru poslovnog i obrtnog svieta«²⁶ objavljenom za 1890. godinu u Križevcima je navedeno 36 trgovaca. Mješovitom robom trgovalo je njih 26, trojica su bili sitničari, a modnom i kratkom robom te rubeninom trgovala su dvojica trgovaca. Mirodijama i kolonijalnom robom, otpravničkom trgovinom, trgovinom papira, pisaćih i risaćih sprava, trgovinom sapuna i voštanom ro-

23 Isto., str. 163.

24 Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800.-1941.)*, Zagreb: Naprijed, 1991., str. 207., i Igor Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb: Školska knjiga, 1972., str. 320.

25 Vranješ Šoljan, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914)*, str. 105. i 109.

26 Gjuro Justić i Ljudevit Strohmayr, *Adresar obrtnog i poslovnog svieta u Hrvatskoj godine 1890.*, Zagreb: Hrvatska obrtnička komora, 1891.; Ova knjiga pokušaj je da se na jednom mjestu navedu obrtnici, trgovci i tvorničari Hrvatske.

bom te trgovinom šuširskom robom bavio se po jedan trgovac.

U istom Adresaru u gradu Križevcima spominje se čak 262 obrtnika.²⁷ Bilo je 6 bravara, 5 brijača, 1 češljar, 1 četkar, 15 čizmara, 1 čohač, 2 dimnjačara, 1 fijaker, 1 gostioničar, 1 gumbar, 1 kitničar, 7 klobučara (kapara), 2 kobasičara, 15 kolara, 1 kotlar, 7 kovača, 1 kožar, 48 krčmara, 20 krojača, 2 krznara, 4 limara, 1 ljekarnik, 17 lončara, 3 medičara i vočara, 16 mesara, slaninara i telečara, 4 mlinara, 1 nožar, 15 opančara, 3 pekara, 20 postolara, 9 sedlara i remenara, 9 stolara, 1 tesar, 6 tkalaca, 2 tokara, 2 urara, 4 užara i 7 zidara.

Uz trgovce i obrtnike, Adresar navodi tvornicu opeke, glinene robe i glinenih peći, obje u vlasništvu braće Grahor, pivovaru u vlasništvu A. Katza i sinova, dva novčana zavoda, Pomoćnicu križevačku i Štedionicu dioničku te jednog poduzetnika Luku Habdiju.

Velik broj obrtnika govori nam o dugoj tradiciji ovih zanimanja u gradu te svjedoči o Križevcima kao snažnom obrtničkom središtu. Kao što je već spomenuto u uvodu, do polovice 19. stoljeća obrtnici su bili organizirani u cehove koji su Carskim patentom 20. prosinca 1859. godine ukinuti. Cehovi su se uspjeli održati još neko vrijeme nakon zabrane, ali obrtnici iz cehova polako se organiziraju u obrtne zadruge i kao takve djeluju do 30-ih godina 20. stoljeća. Ukinućem cehova svatko se mogao baviti obrtom, a ne samo članovi ceha, odnosno zadruge. Svoju jakost i važnost obrtnici udruženi u zadruge pokazali su usvajanjem određenih odredba i pravila kojima su zaštitili svoje interese i otežali rad samostalnim obrtnicima.²⁸ Tim činom djelomično su spriječili

27 Pojedini obrtnici su, uz svoj osnovni obrt, vodili i krčme pa je stvarni broj obrtnika u gradu nešto manji od navedenog. Slična je stvar i s trgovcima. Pojedini trgovci prodavali su različite robe u svojim dućanima, npr. Ilka Länder je u svojoj trgovini prodavala šuširsku robu, ali i modnu i kratku robu pa se iz Adresara mogu iščitati dvije trgovine, a u stvarnosti je postojala samo jedna. Isti je slučaj i s Vasom Mileusnićem koji je imao trgovinu mješovitom robom, ali je prodavao i sitničarsku robu. Uzevši u obzir navedeno, stvarni broj trgovina u gradu 1890. godine bio je 34.

28 Katalog izložbe *Povijest cehova u Križevcima*, u: Ozren Blagec, Gradski muzej Križevci, Bjelovar, 2011., str. 30.

razvoj slobodnog tržišta i eventualnog jačanja industrijske proizvodnje.

4. Obrtnici prema Izvješćima kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika 1894-1918. godine

Institucija kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika određena je zakonskim čl. XXVIII. iz 1893. godine. Zakon je objavljen u »Saborniku« 15. travnja 1894. godine, a stupio je na snagu 15. srpnja 1894. godine.²⁹ Zadatak obrtnog nadzornika bio je popisati i pregledati tvornička poduzeća, uočiti nepravilnosti u radu te nastojati unaprijediti mjere sigurnosti na radu da bi se zaštitilo zdravlje i život radnika. Izvještaj, osim popisa poduzeća po županijama, donosi i probleme u poslovanju, stambene i materijalne prilike radnika te radno vrijeme, izvježbanje i naobrazbu šegрта, stanje okružnih blagajni za potporu bolesnicima i tvorničke potporne blagajne, kao i popis proizvoda pregledanih poduzeća. Iz tih izvješća mogu se iščitati grane industrije, broj poduzeća i pogonska goriva koja se koriste u poduzećima Hrvatske i Slavonije.

Prvi izvještaj iz 1895. godine podnio je kraljevski zemaljski obrtni nadzornik Armin Kraus.³⁰ U njegovom izvještaju vidljivo je da je u Bjelovarsko-križevačkoj županiji pregledao poduzeća u kojima je bilo zaposleno 270 radnika, nadničara i šegрта. Uz pregledana poduzeća, donosi i popis ostalih poduzeća, odnosno njihovih vlasnika.³¹ Nadzornik u

29 *Izvještaj Kr. zemaljskog obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Kralj. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, Zagreb, 1895., str. 1.

30 Armin Kraus obnašao je dužnost kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika od 1894. godine, a posljednji izvještaj obrtnog nadzornika potpisao je za 1905. godinu. Nakon njega, obrtni nadzornik bio je H. Hoffmann koji je podnio izvješće za 1907. godinu.

31 Jedan vlasnik mogao je imati više poduzeća, npr. mlin i pilanu koji su radili u istom prostoru. Zato se broj pregledanih poduzeća ne slaže s popisom poduzeća koja autor navodi za županiju.

Križevcima navodi 5 vlasnika. 1. J. Grahor i sinovi; ciglana, 2. A. Katz i sinovi; pivovara i mlin, 3. Josip Modec; paromlin i ciglana, 4. Gustav Neuberger; tiskara i knjigovežnica i 5. H. Schwartz; tvornica kefa i metla.³²

O obrtnim i tvorničkim poduzećima pregledanim od 1894. do 1900. godine sastavljeno je izvješće u kojem se spominju sljedeća poduzeća: 1. Hinko Schwartz; tvornica kefa i štapova s parnim motorom, 2. Gustav Neuberger; tiskara i knjigovežnica, 3. Braća Katz; pivovara i paromlin, 4. Josip Modec; paromlin, 5. Josip Modec; ciglana, 6. Janko Grahor i dr.; kružna peć za ciglanu.³³ U prilogu na kraju Izvješća dana je karta »Kraljevina Hrvatske i Slavonije obzirom na industrijske prilike 1900. godine« na kojoj pokraj Križevaca stoje simboli koji označavaju tvornice stakla i gline, hrane, piva, žestica i raznih pića, umnožbena (polygrafaska) tvornica te tvornica drva.

U pregledu iz 1905. godine objavljenom 1906. godine zabilježena su sljedeća poduzeća i tvornice: 1. H. Schwartz; tvornica kefa, štapova, specialno risaćih sprava, 2. Nasljednik Gustava Neubergera; tiskara i knjigovežnica, 3. Braća Katz; pivovara i mlin, 4. Nasljednik Josipa Modeca; paromlin i ciglana i 5. Janko Grahor i dr.; kružna peć.³⁴

Izvještaj kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika H. Hoffmanna iz 1907. godine navodi: 1. Janko Grahor i dr.; kružna peć, 2. Antun Gold; stolarska radiona, 3. Hinko Schwartz; tvornica kefa i štapova, risaćih sprava, 4. Franjo Modec; paromlin i ciglana, 5. Hinko Schwartz; paromlin, 6. A.

Katz i sinovi; pivovara, 7. Nasljednici Neubergera; tiskara i knjigovežnica.³⁵

Dragiša Jović obradio je građu iz Državnog arhiva Hrvatske, fond Zemaljske vlade-Inspektorat Ministarstva zdravlja. Građa sadrži »Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem Prvog svjetskog rata koja su potpadala pod nadzor Kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika«.³⁶ U »Iskazu« su navedena sljedeća poduzeća: 5 prehrambenih (Schwartz Hinko; paromlin, Stjepan Pavletić; mlin, A. Katza i sinovi; paromlin, Moster Bernhard; paromlin, A. Katza i sinovi; pivovara), 2 industrije građevinskog materijala (Nikola Grahor; ciglana s kružnom peći, Gradska općina; ciglana s kružnom peći), 2 drvne industrije (Antun Gold; stolarija motorom na benzin, Hinko Schwartz; tvornica kefa, štapova i risaćih sprava parnim pogonom), 2 grafičke industrije (Nasljednici Gustava Neubergera; tiskara i knjigovežnica, Josip Goldberger; tiskara) i ostalo (Josip Erhatic i sin; graditelj orgulja na benzin).

Tablica 3. Broj poduzeća u Križevcima prema Izvještajima kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika u razdoblju 1894-1918. godine.

godina	1894.	1900.	1905.	1907.	1918.	ukupno
grana industrije						
prehrambena	3	3	3	3	5	17
ind. građevinskog materijala	2	2	2	2	2	10
drvna	1	1	1	2	2	7
grafička	2	2	1	1	2	8
ostalo	-	-	-	-	1	1
	8	8	7	8	12	43

32 *Izvještaj Kr. Zemaljskog obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb: Kr. Zemaljska tiskara, 1895., str. 42.

33 *Izvještaj Kr. Zemaljskog obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Kralj. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, Zagreb: Kr. Zemaljska tiskara, 1901., str. 10.

34 *Izvještaj Kr. Zemaljskog obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Kralj. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, Zagreb: Kr. Zemaljska tiskara, 1906., str. 66.

35 *Izvještaj Kr. Zemaljskog obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Kralj. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, Zagreb: Kr. Zemaljska tiskara, 1908., str. 82. i 83.; *Izvještaj Bjelovarsko-križevačke županije za 1908. godinu također donosi popis križevačkih poduzeća i njihovih vlasnika. Popisi se podudaraju.*

36 Dragiša Jović, *Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem prvog svjetskog rata koji su potpadala pod nadzor kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika*, *Historijski zbornik Slavonije*, 10. (1973), str. 243-267., na str. 252. i 253.

5. Popis obrtnika, trgovaca i tvorničara prema »Izveštajima Bjelovarsko-križevačke županije«

Osnivanjem Bjelovarsko-križevačke županije 1886. godine formirana je i Županijska skupština. Glavni zadatak bio joj je nadzor rada kotarskih i općinskih uprava u izvršavanju propisa, provođenju zakona, organizaciji školstva, zdravstva, privrede, održavanju i izgradnji puteva te održavanju i izgradnji javnih građevina. Trgovina, obrt i industrija slabo su zastupljeni u županijskim Izveštajima, a nalaze se pod zajedničkim nazivom »Trgovina, obrt i kućarenje«.³⁷ Prema podacima koji su donijeti u »Izveštajima Bjelovarsko-križevačke županije«³⁸ može se djelomično rekonstruirati i privredni razvoj Križevaca krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Krajem 19. stoljeća u Bjelovarsko-križevačkoj županiji postepeno se razvija trgovina koncentrirana u većim gradovima. Županijski Izveštaj za godinu 1893. donosi zaključak da su trgovina i obrt koncentrirani uglavnom u gradovima, a po selima se trguje u vrijeme sajmenih dana.³⁹ Glavni predmeti trgovine proizvodi su poljskog gospodarstva (pšenica, raž i kukuruz), rogato blago, svinje, perad i razni proizvodi obrta. U Izveštaju za 1902. godinu za grad Križevce stoji: »...prošle godine krma urodila u obilnoj mjeri pa se blago moglo u većoj mjeri odgajati, a radi živahnog prometa sa Bečom i Bečkim Novim Mjestom, Trstom i Magjarskom imalo je blago dobru cijenu i prodju...«. Na temelju Izveštaja možemo zaključiti

da su se križevački proizvodi prodavali u Ugarskoj, Austriji, Bavarskoj i Italiji.⁴⁰ Križevački trgovci, osim izvozom stoke, bavili su se i izvozom drva, vina te peradi i jaja. Razvoju trgovine doprinose željezničke pruge Zagreb-Križevci-Koprivnica, Bjelovar-Križevci te Bjelovar-Virovitica, kao i mnogobrojni godišnji, mjesečni i nedjeljni sajmovi.

Izveštaji za godine 1897. i 1899. donose podatke o 24 trgovca, odnosno 28 za 1900. godinu.⁴¹ Izveštaj za 1901. godinu navodi ponovno 24 trgovca, ali spominje 52 krčme, jedno svratište i 27 rakijašnica.⁴² U 1911. godini broj trgovina dosegnuo je brojku od 31 radnje.⁴³ Veći dio trgovačkih radnji otpada na mješovitu robu.

Izveštaji Bjelovarsko-križevačke županije malo prostora posvećuju industriji i industrijskom razvoju. Izveštaj za Križevce iz 1899. godine spominje 5 tvornica, ali ne navodi podatke o proizvodnji i vlasnicima.⁴⁴ Za godinu 1900. navodi se 6 tvornica, i to 3 paromlina, pivovara, tvornica opeke i tvornica drvene robe.⁴⁵ U Izveštaju za 1901. i 1902. godinu navodi se 6 tvornica, od toga tri paromlina (jedan u vlasništvu križevačkog Gospodarskog učilišta koji melje samo u zavodske svrhe), pivovara u vlasništvu A. Katza i sinova, ujedno jedina pivovara u županiji i tvornica opeke i crijepa J. Grahora iz Zagreba. Razlika u Izveštajima je da ono iz 1901. godine kao 6. tvornicu navodi jednu domaću ciglanu, dok Izveštaj iz 1902. spominje tvornicu drvene robe Hinka Schwartza.⁴⁶ Izveštaji u razdoblju od 1906. do 1908. godine za tvorničku proizvodnju donose popis tvornica i njihovih vlasnika. U gradu Križevcima Izveštaji navode: H. Schwartz; tvornica kefa, štapova, pisaćih sprava; parni motor, nasljednici Gustava Neube-rga; tiskara i knjigovežnica, Braća Katz; pivovara i mlin; parni pogon, Franjo

37 Kućarenje je prodaja robe po kućama. Pošto je kućarenje u Križevcima bilo zabranjeno, osim u zakonom ustanovljenim iznimkama, njime se u ovom radu neću baviti.

38 Izveštaji Bjelovarsko-križevačke županije podneseni su Županijskoj skupštini za godine 1887., 1893., 1896-97., 1899-1908., 1910-1915.

39 *Izveštaj Bjelovarsko-križevačke županije za 1893.*, str. 99.; Trgovinama moramo pribrojati prodaju na sajmovima. U Križevcima su se odvijala 4 godišnja i 12 mjesečnih (redovitih) sajмова: 20. siječnja, 14. veljače, ponedjeljak prije Uskrsa, 3. svibnja, utorak nakon Duhova, 27. lipnja, 18. srpnja, 2. kolovoza, 14. rujna, 18. listopada, 11. studenog, ponedjeljak prije Božića te 52 nedjeljna sajma.

40 *Izveštaj Bjelovarsko-križevačke županije za 1902.*, na str. 102.

41 *Izveštaj za 1897.*, na str. 100; *za 1899.*, na str. 69; *za 1900.*, na str. 135.

42 *Izveštaj za 1901.*, na str. 116.

43 *Izveštaj za 1911.*, na str. 111.

44 *Izveštaj za 1897.*, na str. 99.

45 *Izveštaj za 1900.*, na str. 135.

46 *Izveštaj za 1901.*, na str. 115. i *1902.*, na str. 104.

Modec; ciglana (napustio paromlin), Janko Grahor i dr.; kružna peć, Hinko Schwartz; paromlin i Antun Gold; stolarska radnja; benzin motor.⁴⁷ U 1910. i 1911. godini spominju se tvorničari: Hinko Schwartz; tvornica drvene robe za kefe i linijale, Braća Katz; pivovara, Nikola Grahor; tvornica opeka, Gradska općina; tvornica opeka, Bernhard Moster; paromlin, Jakob Neuman; tvornica sode, Štefan Kolarić; tvornica sode, August Riffel; tvornica cementnih ploča, cijevi i crijepa i Andro Kossi; tvornica cementnih ploča, cijevi i crijepa.⁴⁸ Izvještaji u razdoblju od 1912. do 1915. godine navode tri tvornice: Hinko Schwartz; tvornica drvene robe, braća Grahor; tvornica opeke i Gradska općina; tvornica opeke.⁴⁹

Izvještaji Bjelovarsko-križevačke županije donose nam i broj obrtnika po kotarevima i općinskim središtima te struci. Izvještaj za godinu 1887. donosi prvi službeni popis obrtnika, kalifa i šegrta napravljen po kotarima.⁵⁰ U križevačkom kotaru djelovalo je 107 obrtnika, 11 kalifa i 3 šegrta.⁵¹ Popis nije obuhvatio sam Grad Križevce. Popis, tj. iskaz obrtnika donijet u »Izvještaju« za 1896. godinu, osim broja obrtnika u kotaru Križevci, njih 175, donosi i broj obrtnika u samom gradu, njih 176.⁵² Broju obrtnika iskazanih u Izvještajima od 1900. do 1905. godine pridodani su i šegrtri i kalifi. Navedenih je 1900. godine bilo 228, 1902. godine 238, 1903. godine 248, 1904. godine 268 i 1905. godine 286.⁵³ Za godinu 1906. dan je »iskaz obrtnika vezanih na osposobljenje, u području županije bjelovarsko-križevačke, koji su obrt tjerovali

1906. gledom na struke obrta.«⁵⁴ U njemu je navedeno sveukupno 197 obrtnika, kao i broj obrtnika u pojedinoj struci. Broj obrtnika 1907. godine iznosio je 172, 1908. godine 183, 1910. godine 174, a 1911. godine 257.⁵⁵ Broj obrtnika za godine 1912., 1913. i 1915. iznosi 190.⁵⁶ Od 1910. godine u pojedinim Izvještajima spominju se majstori zidari Kossi Janko i August Riffel te majstor tesar Josip Brumen.⁵⁷

6. Križevački obrtnici, trgovci i tvorničari prema »Hrvatskom kompasu« 1909-1914. godine

»Hrvatski kompas« je financijski i trgovački ljetopis s iskazom sudbeno protokoliranih tvrtki i podataka o poslovanju privrednih institucija, npr. banaka, štedionica, zadruga, industrialnih, parobrodarskih i drugih trgovačkih poduzeća na području Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine. Ljetopis je izašao za godine 1909/10., 1911/12. i 1913/14.⁵⁸ Ljetopis za 1909/10. godinu uredili su i izdali »Mercantile«, trgovačko obavijestni i inkasacionalni zavod i Daniel Hermann, dok su ljetopis za 1913/14. godinu u vlastitoj nakladi uredili i izdali Adalbert Kunst i Donat M. Strozzi, činovnici prve Hrvatske štedionice u Zagrebu.

U održanju i razvoju križevačkog gospodarstva vrlo veliku ulogu odigrale su štedionice.

47 *Izvještaj za 1906.*, na str. 83; *za 1907.*, na str. 78; *za 1908.*, na str. 80.

48 *Izvještaj za 1910.*, na str. 157., *za 1911.*, na str. 117.

49 *Izvještaj za 1912.*, na str. 88., *za 1913.*, na str. 90., *za 1915.*, na str. 106.

50 Popis je napravljen na temelju Obrtnog zakona čl. VII. od 1. listopada 1884. godine. Rezultat popisa bio je izdavanje 300 obrtnika u županiji. Iste godine križevačka kotarska oblast izdala je statut za rad gostionica, svratišta i krčmi koji je 9. listopada 1887. godine potvrdila i Kraljevska zemaljska vlada.

51 *Izvještaj Bjelovarsko-križevačke županije za 1888.*, na str. 37.

52 *Izvještaj za 1896.*, na str. 73.

53 *Izvještaj za 1900.*, na str. 135; *za 1902.*, na str. 103; *za 1903.*, na str. 99; *za 1904.*, na str. 76; *za 1905.*, na str. 74.

54 *Izvještaj za 1906.*, na str. 81.

55 *Izvještaj za 1906.*, na str. 81; *za 1907.*, na str. 76; *za 1908.*, na str. 78., *za 1910.*, na str. 160., *za 1911.*, na str. 111. Za godinu 1906. popisane su 63 moguće obrtne struke, za godine 1907. i 1908. popisano je 59, 1910. čak 80 obrtnih struka, a 1911. godine 63 obrtne struke pa uspoređivanje ovih podataka moramo uzeti s rezervom, odnosno uspoređivati obrtnike po strukama, a ne ukupnom broju iskazanih obrtnika.

56 *Izvještaj za 1912.*, na str. 82. i 83.; *za 1913.*, na str. 84. i 85; i *za 1915.*, na str. 100. i 101; sva tri izvješća sadrže 59 obrtnih struka.

57 *Izvještaj za 1910.*, na str. 149; *za 1911.*, na str. 109; *za 1912.*, na str. 81; *za 1913.*, na str. 83; *za 1915.*, na str. 99.

58 U biblioteci Gradskog arhiva u Zagrebu postoji izdanje Hrvatskog kompasa za 1911/12., ali u ovom radu nije korišten.

»Hrvatski kompas« u poglavlju »Banke i štedionice u Hrvatskoj i Slavoniji« donosi podatke o tri ma štedionicama u Križevcima: Dionička štediona u Križevcih, Narodna štediona d. d. u Križevcih, Križevci i Hrvatska štediona d. d. u Križevcu, Križevci.⁵⁹

Dionička štediona u Križevcih osnovana je u Križevcima 1872. godine kao pobočnica Austro-ugarske banke. Prvi predsjednik bio je Aleksandar pl. Fodroczy, ravnatelj Dragutin Lambl, podravnatelj Marko Breyer, a knjigovođa Josip pl. Lajer. Godine 1908. predsjednik je bio Josip pl. Kiepatch Haselburški, ravnatelj Marko Breyer, knjigovođa V. Franz, blagajnik Vlad pl. Nemčić, kompotoarist C. Armand, a vježbenica Ida Wagner.⁶⁰ Dionička glavnicu iznosila je 200 000 kruna, a sastojala se od 400 dionica po 500 kruna onih koji su imali pravo glasa. Godine 1910. glavnicu je povišena na 300 000 kruna, a sastojala se od 600 dionica po 500 kruna onih koji su imali pravo glasa.⁶¹ U 1913. godini predsjednik Dioničke štedionice u Križevcima i dalje je bio Josip pl. Kiepatch Haselburški, potpredsjednik dr. Ognjan Oštrić, ravnatelj Marko Breyer, podravnatelj Vatroslav Oštrić, prokuratist i knjigovođa Branimir Pećar, blagajnik Vladimir pl. Nemčić, a činovnik Rafael Lemaić.⁶²

Narodna štedionica d. d. u Križevcih osnovana je 1898. godine s dioničkom glavnicom od 80 000 kruna koja je 1907. godine narasla na 210 000

kruna, a sastojala se od 700 dionica po 300 kruna onih koji su imali pravo glasa.⁶³ Njen predsjednik bio je Gjurso Soos, potpredsjednik Albert Neumann, ravnatelj Anton Katz, knjigovođa Vatroslav Cigančić, a pomoćni knjigovođa Alois Hirschl.⁶⁴ Godine 1909. glavnicu je povišena na 350 000 kruna, a sastojala se od 700 dionica po 500 kruna onih koji su imali pravo glasa. »Hrvatski kompas« iz 1913/14. godine donosi podatke o nepromijenjenom predsjedništvu i upravi Štedionice, a činovnicima navode se još i Vjekoslav Hirschl i Marija pl. Koritić.⁶⁵

Hrvatska štediona d. d. u Križevcu osnovana je 15. svibnja 1909. godine s dioničkom glavnicom od 100 000 kruna, a sastojala se od 1 000 dionica po 100 kruna onih koji su imali pravo glasa. Predsjednik štedionice bio je August Vihodil (Wichodil), upravitelj Alexander Goldschmidt, prokurist Gustav Čizok, knjigovođa B. Janaček, a komptoaristi Šandor Balogh i Katica Muftić.⁶⁶ Dana 23. siječnja 1910. godine glavnicu je povišena na 200 000 kruna. Ljetopis iz 1913/14. godine predsjednikom i dalje navodi Augusta Vihodila, ravnateljem Dragutina Nemšića, prokuristom Julija Satlera, a knjigovođom i dopisnikom Amona Kobera.⁶⁷

O važnosti štedionice za razvoj gospodarstva u Križevcima govori nam i podatak da su mjesta u ravnateljstvima i upravnim odborima uglavnom popunjavali trgovci, obrtnici, industrijalci i veleposjednici. A to su: 1. trgovci Ignjat Breyer, Marko Breyer, Žiga Breyer, S. J. Breyer, Ignjat Hirschl, Jakob Hirschl, Albert Neumann, Alexander Goldschmidt, 2. pekar Josip Heršak, 3. veleposjednik Josip pl. Kiepatch Haselburški, 4. industrijalac Antun Katz i dr.

U zadnjem poglavlju »Hrvatski kompas« donosi iskaz sudbeno protokoliranih tvrtki za Hrvatsku i Slavoniju. U gradu Križevcima navedene su 4 proizvodne tvrtke, dvije bankovne, jedna gra-

⁵⁹ *Hrvatski kompas*, 1909/10., financijski i trgovački ljetopis sa iskazom sudbeno protokoliranih tvrdki za Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, uređuje i izdaje „Mercantile“ trgovačko obavijestni i inkasacioni zavod i Daniel Hermann posjednik zlatnog krsta za zasluge s krunom, vitez Španjolskog reda kraljice Izabele Katoličke, Zagreb, 1909., str. 115-117.

Hrvatski kompas, financijski ljetopis za 1913/14. o poslovanju privrednih institucija: banaka, štedionica, zadruga, industrijskih, parobrodarskih i inih trgovačkih poduzeća u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, Kranjskoj, Koruškoj, Štajerskoj, Bosni i Hercegovini, uz dodatak nekih novčanih zavoda u Ugarskoj, Srbiji i Crnoj Gori, uredili i izdali u vlastitoj nakladi Adalbert Kunst i Donat M. Strozzi, činovnici Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, Zagreb, 1913., str. 202-203.

⁶⁰ *Hrvatski kompas*, 1909., str. 116.

⁶¹ *Hrvatski kompas*, 1913., str. 202.

⁶² Isto, str. 203.

⁶³ *Hrvatski kompas*, 1909., str. 117.

⁶⁴ Isto, str. 117.

⁶⁵ *Hrvatski kompas*, 1913., str. 205.

⁶⁶ *Hrvatski kompas*, 1909., str. 117.

⁶⁷ *Hrvatski kompas*, 1913., str. 205.

devinska te 32 trgovačka poduzeća. Broj samih trgovaca i trgovina nešto je manji od prikazanog u Prilogu 1. Uzrok tome činjenica je da su neke trgovine protokolirane više puta, npr. trgovina mješovitom robom M. Ziglera sudbeno je protokolirana 1876. godine, a nakon njegove smrti trgovinu je preuzela njegova supruga pa je trgovina ponovo službeno protokolirana pod imenom Zigler M. udova 1911. godine.⁶⁸

7. Prilog poznavanju nekih križevačkih obrtnika i tvorničara prema križevačkim novinama

Kvirin Vidačić u svojem djelu »Topografično-poviestne crte slob. i kr. grada Križevaca« iz 1886. godine navodi da u gradu djeluje 198 obrtnika, tj. zanatlija i to: 7 bačvara, 8 bravara, 3 brijača, 1 brusar, 2 češljara, 13 čizmara, 3 drvodjelaca, 2 dimnjačara, 1 gumbar, 2 klepara, 7 klobučara, 1 knjigoveža, 1 kobasičar, 12 kolara, 1 kotlar, 9 kovača, 2 kožara, 10 krojača muških, 2 krojača ženskih, 2 krznara, 2 laštioca, 1 liekarnik, 16 lončara, 1 medicar, 4 mesara, 4 mlinara, 2 nožara, 15 opančara, 1 oružar, 3 pekara, 1 pivar, 10 postolara, 7 remenara, 2 sabola, 2 sedlara, 1 sapunar, 1 staklar, 7 stolara, 6 strojbara, 5 tkalaca, 1 tesar, 3 tokara, 1 urar, 5 užara, 1 vapnar, 6 zidara, 1 živoder.⁶⁹

Vidačić također navodi da u gradu postoji jedna ljekarna, tiskara, knjigovežnica i knjižara, dvije gostionice, »K zelenom drvetu« i »K Zrinjskom«,⁷⁰ više vinotoča, pivovara, paromlin, itd. U Križevcima se odvija i provozna trgovina vinom i drvom. Drvo se prodaje za izgradnju brodova, kao podlo-

68 Vidi Prilog 1.

69 Vidačić, *Topografično-poviestne crte slob. i kr. grada Križevaca*, str. 7.; 1896. godine u križevačkom kotaru zabilježen je 351 obrtnik, a već 1915. godine broj obrtnika u udvostručio se i iznosio je 730 obrtnika. U međuratnom razdoblju uloga obrtnika i obrtničkih zadruga je oslabila. Mjesne organizacije Saveza hrvatskih obrtnika preuzele su brigu o obrtništvu, a njihov rad kasnije je preuzelo Udruženje zanatlija.

70 Gostionica »K zelenom drvetu«, kasnije hotel pod nazivom »Grand-hotel« u vlasništvu obitelji Brenner radila je do Drugog svjetskog rata. Sad je na tom mjestu poslovnica Erste i Steiermarkische banke.

ga za željezničke tračnice, daske, bačve, građevni materijal ili za proizvodnju ugljena.⁷¹

Početak 20. stoljeća djelovale su dvije veće ciglane, jedna u vlasništvu braće Grahor, a druga grada. Grahorova ciglana osnovana je 1888. godine pod imenom »Tvornica za proizvodnju razne opeke i glinene robe«. Osnivači su braća Grahor, Josip, Stjepan, Antun, Nikola i Janko. Dana 18. svibnja 1912. godine ciglana je gruntovno prenesena na Nikolu Grahora. Imala je velikih financijskih poteškoća u poslovanju pa je 18. rujna 1916. godine prodana Narodnoj štedionici Križevci.⁷² U njenom vlasništvu djelovala je do početka 30-ih godina 20. stoljeća.

Gradska ili Varoška ciglana u izvorima se prvi put spominje 50-ih godina 19. stoljeća. U katastarskim kartama javlja se 1858. godine, a 1851. godine u Matičnoj knjizi umrlih kad je zabilježen podatak o smrti jednog ciglara stradalog od odrona zemlje na Varoškoj ciglani.⁷³ Radilo se u teškim uvjetima. Ciglari su kopajući glinu stajali do pojasa u vodi. Sirove cigle najprije su se sušile u drvenim sušarama na suncu i vjetru, a osušena opeka zatim se slagala u peći. Gradska ciglana općine i slobodnog kraljevskog grada Križevaca 1908. godine proizvodila je običnu i kanalsku ciglu te crijep u količini od 1 200 000 do 1 500 000 komada. Izrada je bila ručna, dakle, bez strojeva, a u poduzeću je dnevno radilo oko 40 radnika.⁷⁴ Godine 1910. Gradska uprava se odlučuje za gradnju ciglarske kružne peći na temelju rješenja Kraljevske zemaljske vlade.⁷⁵ Skupština gradske općine

71 Isto., str. 7.

72 Ivan Tinodi, Križevačke ciglane, *Cris*, god. VIII, br. 1/2006., str. 108-139., na str. 115.

73 Isto., str. 119.

74 Joso Lakatoš, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Zagreb: naklada »Jugoslavenskog Lloyd«, Tisak hrvatskog štamparskog zavoda d.d., 1924., str. 573; Joso Lakatoš navodi da je Gradska ciglana osnovana 1908. godine; u monografiji tvrtke »Radnik« d. d. koja je i danas u vlasništvu ciglane početkom njenog rada, tj. godinom osnivanja ciglane navodi 1902. godinu kad je s proizvodnjom cigle započeo talijanski poduzetnik Armano. Međutim, Ivan Tinodi (vidi nav. dj.) je uz pomoć izvorne građe došao do podatka da je ciglana radila od 50-ih godina 19. stoljeća.

75 Kružna peć, peć prstenasta oblika za pečenje crijepa,

ciglanu je registrirala 1912. godine pod nazivom Gradska ciglana.⁷⁶ Nakon Prvog svjetskog rata krenulo se u njenu modernizaciju.

Nakon godine 1878. s radom počinje knjigotiskara, knjigovežnica, knjižara i papirnica Gustava Neuberga (Križevci, 24. srpnja 1852-Križevci, 11. rujana 1908.).⁷⁷ Tiskara se nalazila u Zakmardijevoj ulici 13., a radila je na dva stroja. Krajem stoljeća nabavila je brzotisni stroj i zapošljavala 5 radnika. Radovi tiskare nagrađivani su na izložbama u Trstu 1880. godine i Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine, a izlagani su i na izložbama u Križevcima 1882. godine i u Debrecinu 1894. godine.⁷⁸ Tiskara je tiskala sve vrste tiskanića za javne i privatne urede, posjetnice zaručenih i vjenčanih, trgovačke objave, razne natpise, itd. Radila je i sve vrste uveza i galanterijskih radnji. U knjižari je postojala velika naklada poučnih, zabavnih, pravnih i bogoštovnih knjiga, romana, novela, pripovijesti, pjesama, spisa za mladež, muzikalija i slikovnica. Uz veliki izbor pisacćeg, risacćeg i omotnog papira, u knjižari su se mogle kupiti i sve vrste trgovaćkih knjiga kao i pisacćih i risacćih sprava.⁷⁹

Gustav Neuberg tiskao je i periodiku »Viestnik za gospodarstvo i šumarstvo« od 1886. do 1887., godine 1894. treće godišće »Lovaćko-ribarskog viestnika«, 1913. godine kalendare. Vlasnik je i izdavać tjednika »Križevćanin« koji je izlazio samo

opeke i drugog glinenog materijala. Podijeljena je na komore. Ciklus se sastoji u unošenju sirova materijala, zagrijavanju i sušenju, pećenju, hlađenju i iznošenju.

76 Tinodi, *Križevaćke ciglane*, str. 122.

77 Iako vlasnik (G. Neuberg) tiskaru reklamira u tjedniku »Križevćanin«, 1906., br. 1-27, s napomenom da je osnovana 1844. godine, Olga Maruševski, *Križevci u 19. stoljeću*, str. 63. tvrdi da tiskara u to vrijeme sigurno nije radila u Križevcima te da je nema ni u statistićkom pregledu hrv.-slav. tiskara iz 1878., kao ni na popisu izlagatelja na tipografskoj izložbi u Budimpešti 1878.; Vidaćić u *Topografsćno-poviestne crte slob. i kr. grada Križevaca*, str. 7. spominje tiskaru, ali ne i vlasnika tiskare. Najvjerojatnije je da je G. Neuberg 1884. godine u Križevcima osnovao knjižaru, a kasnije (1885.?) i tiskaru.

78 Olga Maruševski, *Križevci u 19. stoljeću*, str. 51-72., na str. 63. i 71.

79 *Križevćanin, tjednik za gospodarstvo, zabavu, pouku, obrt i trgovinu*, god. I., broj 1., str. 4.

1906. godine. Tiskara je posjedovala litografski stroj, bila je dobro opremljena slovnm i ukrasnm materijalom. Od tiskanih monografija treba spomenuti knjižicu »Uspomena na proslavu odkrića spomenika Antunu Nemćiću hrvatskom pjesniku i rodoljubu« iz 1899. godine i »Spomenicu o pedeset godišnjem postojanju Kr. višeg gospodarskog učilišta i ratarnice u Križevcima« iz 1910. godine.⁸⁰

Neubergovu tiskaru 1905. godine kupio je Vilim (Vilko) Schwartz, ali ona i dalje posluje pod Neubergovim imenom.⁸¹ Godine 1907. u Križevcima je osnovana Goldbergerova tiskara. Njen vlasnik bio je David Goldberger, tiskar, knjižar i vlasnik posudbene biblioteke.⁸² Goldbergerova tiskara nalazila se u zgradi stare škole, zapošljavala je jednu radnicu na stroju i otpremi i posjedovala je dva tiskarska stroja. Goldbergerova tiskara u suradnji s Neubergovom tiskarom izdavala je razglednice Križevaca. Neke od tih razglednica ćuvaju se u Gradskom muzeju Križevci te u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i vrijedni su izvori uspomena Križevaca početkom 20. stoljeća. Osim ove dvije tiskare, kao nakladnik javlja se i tvrtka »Jakob Breyer i sinovi«.⁸³

Parna pilana Hinka Švarca (Schwartz) radila je s dva puna jarma i jednm venecijanerm te strojem od 120 HP. Kapacitet pilane bio je oko 6 000 m³ godišnje, a koristilo se drvo iz obližnjih državnišuma.⁸⁴ Prva hrvatska tvornica drva za kefe osnovana je 1894. godine. U spomenutoj tvornici izrađivali su se i razni drveni proizvodi, npr. štapi, držala za kišobrane, pisacće sprave, a nudili su i piljenje na ušur. U tvornici je bilo zaposleno između 28 i 80 radnika, a njeni proizvodi prodavali su se i u inozemstvu. Godine 1903. tvorni-

80 Maruševski, *Križevci u 19. stoljeću*, str. 63.

81 Vilko Schwartz (Švarc) bio je kulturni radnik rođen u Križevcima (17. prosinca 1871-7. svibnja 1939.), vlasnik, odgovorni urednik i izdavać novina u Križevcima (»Križevćanin« 1906. i »Križevaćki tjednik« 1928-1930.).

82 David Goldberger (1. lipnja 1861-9. ožujaka 1930.), bio je vlasnik posudbene biblioteke, knjižar i tiskar u Križevcima od 1907. godine. Naslijedio ga je Josip Goldberger.

83 Vidi str. 9. i bilješku 40.

84 Lakatoš, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, str. 131.

ca drvene robe je izgorjela, a na njenom mjestu vlasnik je dao sagraditi mlin te osnovao tvrtku »Prvi križevački paromlin i paropila Hinko Švarc i sinovi«. ⁸⁵ Postavio je 3 para kamenova i 2 para duplih valjnih stolica, uređaj za čišćenje pšenice, sito i druge strojeve. S tom opremom počeo je mljeti žito, isključivo za potrebe donositelja. Zgrada mlina i većina mlinske opreme potpuno je izgorjela u kasnijem požaru. Ponovno je izgrađena između 1912. i 1913. godine. U novi objekt postavljeni su neki dijelovi opreme spašeni iz požara, a veći dio strojeva potpuno je obnovljen, npr. mlinski valjci, mlinski kamenovi, sita, čistilice krupice, mješalice brašna, cjedila i komore. Mlin je s navedenom opremom radio do 1927. godine i novog poboljšanja opreme.

Paromlin su posjedovali Moster Bernhard te tvrtka A. Katza i sinova koja je u svom vlasništvu imala i pivovaru. Pivovara je osnovana 1880. godine, pokrivala je potrebe šireg područja te radila do početka Drugog svjetskog rata. U svojoj ponudi imala je »izvrsno Ožujsko pivo u lagviči i bocama«. Isto tako u pivovari se moglo kupiti »jari ječam najbolje vrste za sjetvu (prikladan za pivovarenje) te sieno i slama.« ⁸⁶ Mlin pokretan snagom vode bio je u vlasništvu Stjepana Pavletića.

Kad se govori o obrtu treba spomenuti križevačku radionicu orgulja Viktora Erhaticića »Erhaticić i sin«. Njegovi se instrumenti i danas nalaze u križevačkim crkvama Sv. Križa i Sv. Majke Božje Koruške. Orgulje iz ove radionice nalaze se i u župnoj crkvi Sv. Margarete u Gornjem Dubovcu pokraj Križevaca. Radionica se, uz onu Heferovu u Zagrebu i radionicu Papa u Varaždinu, uspjela održati, uspješno konkurirajući tvorničkoj proizvodnji koja se razvija nakon 1850. godine. ⁸⁷

⁸⁵ Dobrovoljno vatrogasno društvo Križevci utemeljeno je 15. ožujka 1874. godine, a najveći požar nakon osnivanja Društvo je gasilo u Križevcima 28. srpnja 1899. godine u tvornici drvene robe u vlasništvu Hinka Schwartza. Paromlin koji je nakon požara podignuo H. Schwartz, preteća je današnjeg poduzeća »Mlinar Križevci«. Mlin je ostao u vlasništvu obitelji Švarc do 1948. godine kad ga preuzima Državno mlinsko poduzeće »Kalnik«.

⁸⁶ *Križevčanin*, I (1906), br. 12., str. 5.

⁸⁷ Maruševski, *Križevci u 19. stoljeću*, na str. 65.

U Križevcima su krajem 19. i početkom 20. stoljeća radile dvije ljekarne »K Svetom Križu« i ljekarna »K Sv. Trojstvu« vlasnika Šandora Margulita. U ljekarni »K Sv. Trojstvu« proizvodio se prašak za svinje koji pospješuje tek i probavu svinja te ih čuva od bolesti. Križevački prašak za svinje »Margulita« prodavao se na hrvatsko-slavonskim, ugarskim, istarskim, banskim i dalmatinskim gospodarstvima i postigao veoma dobar uspjeh. Cijena omota bila je 60 filira, a prašak se mogao naručiti i poštom. ⁸⁸

8. Križevački trgovci krajem 19. i početkom 20. stoljeća

U proces modernizacije privrede i gospodarstva sjeverne Hrvatske nakon ukidanja kmetstva najprije su se uključili trgovački poduzetnici. Križevačke trgovine počele su se razvijati u vrijeme modernizacije, tj. 70-ih godina 19. stoljeća. Vlasnici manjeg broja trgovina bili su stanovnici grada, a većinu trgovina posjedovali su židovski trgovci koji su u Križevce počeli pristizati u drugoj polovici 18. stoljeća iz mađarskih županija. Godine 1804. u Križevcima su bila 4 Židova, a budući da su se s vremenom uspostavljali tolerantniji odnosi poduprti različitim zakonskim odredbama, židovska zajednica počela se širiti. Godine 1860. broj Židova povećao se na 18 obitelji koje su postepeno počele kupovati i naseljavati kuće u glavnoj gradskoj ulici. ⁸⁹ Židovi su prvi uočili značajan položaj Križevaca te nisu odustajali od lokacije svojih trgovina u gradu. Budući da se trgovački kapital najčešće pretvara u industrijski, oni postaju i vlasnici prvih industrijskih poduzeća.

Najveća trgovačka obitelj u Križevcima bila je obitelj Breyer čiji su članovi otvorili nekoliko trgovina. Jakob Breyer sa svojim starijim sinovima Šandorom i Mavrom otvorio je trgovinu mješovitom robom »Jakob Breyer i sinovi«. ⁹⁰ Njegov

⁸⁸ *Križevčanin*, I (1906), br. 1., str. 3.

⁸⁹ Maruševski, *Križevci u 19. stoljeću*, str. 52.

⁹⁰ Mirko Breyer, *Marko Breyer (1838-1908.) nekoliko listova uspomene u oči sedamdeset-godišnjice njegove*,

unuk Marko pohađao je pučku školu u Križevcima, a nakon nje bio naučnik u čuvenoj trgovačkoj kući Filipa Leitnera u Varaždinu. Nakon godine dana naukovanja, Marko se vraća u Križevce. Nakon rada u Zagrebu, Koprivnici i Varaždinu, 1886. godine započinje trgovinu rukotvorinama i pomodnom robom u Križevcima. Bio je uzoran i štovan trgovac, a njegova tvrtka zatvorena je u proljeće 1904. godine.⁹¹ Marko Breyer obnašao je i dužnost gradskog zastupnika od 1875. do 1905., a u dva navrata bio je podnačelnik grada. Godine 1872., uz velikog župana Aleksandra pl. Fodroczya, ravnatelja Gospodarskog šumarkog učilišta Dragutina Lambla, veleposjednika Marcela pl. Kiepacha i križevačkog gradonačelnika dr. Ognjana Oštrića, suosnivač je Dioničke štedionice koja se »Dioničkom i pričuvnom glavnicom od K 265, 000, uložnicama od K 901, 000, listnicom od K 1, 309. 000, te celokupnim prometom od K 62, 444.194-u poslovnoj godini 1907., ukazuje doista važnim čimbenikom u narodno gospodarstvenom životu križevačkog kraja.«⁹²

Alex Breyer i sinovi bavili su se veletrgovinom alkoholnih pića, pelinkovcem, vinom i rakijom. Posjedovali su skladište novih i starih vina iz vlastite proizvodnje, kao i veliki izbor dalmatinskih vina.

Zagreb-Križevci, 1908., str. 7.; vidi i *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1983., sv. 2.

91 Isto, str. 10.; Marko Breyer bio je i na čelu Židovske općine u Križevcima i za njegova predsjedništva 1895. godine na Strossmayerovu trgu sagrađena je sinagoga prema nacrtima Hönigsberga i Deutscha. Nakon što se Marko Breyer 1904. godine povukao u mirovinu, vođenje trgovine trebao je nastaviti njegov sin i višegodišnji poslovni partner Mirko Breyer. Međutim, on se po svojoj želji posvetio poslovima antikvara, historičara, bibliofila, knjižara i nakladnika. Svojim kulturnim radom obilježio je početak dvadesetog stoljeća. Školovao se u Križevcima, Varaždinu i Zagrebu, a više komercijalne škole završio u Trstu, Beču i Hamburgu. Od 1890. do 1903. opet je u Križevcima, gdje radi s ocem u Križevačkoj dioničkoj štedionici. U Zagrebu je od 1903. gdje osniva knjižaru i antikvarijat. Izdao je mnogobrojne stručno sastavljene kataloge, eseje i članke iz hrvatske kulturne i književne povijesti. Umro je u Zagrebu 1946. godine.

92 Isto, str. 11.

Iz obitelji Hiršl (Hirschl) u Križevcima potječu trgovci Ignatz i Jakov. Ignatz je vodio trgovinu pomodnom, manufakturnom i galanterijskom robom. U trgovini je imao i veliki izbor konfekcije i šešira za gospodu, gospođe i djecu.⁹³ Ondje se mogla kupiti tkanina i konac iz »Hrvatske tvornice Dugaresa«. Trgovina se nalazila u kući gospodina Marka Breyera, a od 1906. godine vodi je Ignatzov sin Vatroslav. Jakob Hiršl vodio je trgovinu gospodarskih strojeva (sječakara, mlatila, veterница, plugova, brana, strojeva za rezanje repe, gnječila i runila za grožđe, kosila za travu i žitarice...), šivaćih strojeva i pokućstva. Roba iz trgovine mogla se plaćati na otplatu uz povoljne obroke.⁹⁴ Jakob Hiršl robu je uglavnom nabavljao iz bečke tvornice gospodarskih strojeva, lijevaonice željeza i zavoda za gradnju plugova osnovanog 1872. godine u Beču pod nazivom »Ph. Mayfarth i drugi«.

Max Pscherhof i sin vodili su trgovinu manufakturnom i pomodnom robom. Trgovina je utemeljena 1848. godine. Prodavali su platna u jednostrukoj i dvostrukoj širini, pamučna i lanena, sav pribor za krojačice, kao i razne vrste nakita u svili i čipki.⁹⁵ U trgovini su se mogli kupiti i sagovi, suncobrani, košulje, rukavice te muški i ženski šeširi.

Alexsander Goldschmidt iz Križevaca u svojoj trgovini prodavao je željezo, staklo, porculan, svjetiljke, mješovitu robu, mirodije, kolonijalnu i četkarsku robu te sve vrste boja. U njegovoj trgovini mogle su se kupiti puške, samokresi, naboji i lovačke potrepštine.⁹⁶

Svježe brašno, kava, svijeće i ostale mirodije nalazile su se u trgovini koju su vodili Berkeš i Pollak. Vlasnici su svoju radnju preporučali i za eskomptiranje mjenica te izdavanje novca na gru-

93 *Križevčanin*, I. (1906), br. 1, str. 4.; Križevčanin je tjednik koji je izlazio samo 1906. godine. Vlasnik i izdavač je knjižara Gustava Neuberga, odgovorni urednik Vilko Schwartz, a tisak je obavljen u tiskari Gustava Neuberga. Sveukupno je izašlo 27 brojeva. Na kraju, tj. zadnjoj stranici svakog pojedinog izdanja nalaze se oglasi trgovaca, obrtnika i građana. Pomoću oglasa objavljenih u tjedniku pokušao sam prikazati čime su križevački trgovci trgovali u prva dva desetljeća 20. stoljeća.

94 Isto, str. 3.

95 *Križevčanin*, I. (1906), br. 5., str. 6.

96 *Križevčanin*, I. (1906), br. 1., str. 4.

ntovno osiguranje uz vrlo povoljne uvjete. Berkeš i Pollak radnja vršila je i otkup svih vrsta vrijednosnih papira te svakovrsnog inozemnog papirnato novca, kao i srebrnog i zlatnog novca.⁹⁷

Jacob Neumann prodavao je »sieno liepo i zdravo, uz umjerenu cijenu i u svakoj količini.«⁹⁸ Albert Neumann i sin u Križevcima su vodili trgovinu građevinskim materijalom. Uzimali su narudžbe za paulovački dvostruko užlijebljeni crijep i prodavali ga.

Ignac Schönbaum iz Križevaca prodavao je željezo, mirodije te voće i povrće, a u njegovoj trgovini mogli su se kupiti salonski briketi i kameni ugljen za »kurenje u peći i štednjacima«.⁹⁹

M. Ziegler osnovao je trgovinu mješovitom robom 1876. godine. Naslijedila ju je njegova udovica, specijaliziravši se za nabavu koža.¹⁰⁰ Malo je trgovaca u Križevcima opstalo poslije ukinuća županijskog središta i preživjelo prijelaz stoljeća. Jedna od opstalih trgovina bila je ona mješovitom robom A. Bošnjaka osnovana 1876. godine.¹⁰¹

9. Zaključak

Prodiranje kapitala krajem 19. stoljeća u privredni razvoj Hrvatske nije mogao zaobići ni Križevce. Iako su osnovne karakteristike privrede križevačkog kraja bile poljoprivreda i stočarstvo, dio kapitala ipak je stigao do obrtnika, trgovaca i tvorničara. Na razvoj privrede 1873. godine pozitivno je utjecala izgradnja makadamskih puteva, željezničke pruge Budimpešta-Zagreb-Rijeka

koja je prolazila kroz Križevce te izgradnja pruge Bjelovar-Križevci 1894. godine na koju se veže pruga Bjelovar-Kloštar-Virovitica. Križevci su mnogo očekivali od ovih pruga, ali one nisu donijele veći zamah u privrednom razvoju grada. Najveći utjecaj imale su na trgovinu.

Križevački trgovci najviše su trgovali stokom, svinjama, jajima i peradi te proizvodima seoskog gospodarstva. Najveći su izvoz u inozemstvo ostvarivali velikim količinama hrastovih stabala. Nije došlo do izgradnje većih parnih pilana u gradu. Ostale potrebe zadovoljavao je sitni obrt koji je svoje proizvode plasirao seoskom stanovništvu na sajmovima u bližoj okolici. Najzastupljeniji obrtnici u gradu bili su kovači, kolari, krojači, postolari, mesari i stolari. Broj obrtnika u prva dva desetljeća 20. stoljeća kretao se između 170 i 190. Obrtnici su bili organizirani u cehove, a od druge polovine 19. stoljeća u zadruge sa strogim pravilima. Budući da su obrtnici imali veliki utjecaj, možemo pretpostaviti da su i oni na neki način sprječavali dolazak industrije kako bi sačuvali svoje poslove. Industriju su predstavljali uglavnom mlinovi i ciglane. U gradu je postojala jedna pivovara, jedina u županiji, kao i prva hrvatska tvornica držala za kefe, tiskara i knjigovežnica. Međutim, do osnivanja većih proizvodnih tvornica nije došlo.

Križevci su samo djelomično iskoristili modernizaciju i prodiranje kapitala. Nosioci privrednog razvoja bili su domaći i doseljeni obrtnički i trgovački poduzetnici. Oni nisu uspjeli razviti značajniju tvorničku proizvodnju, ali su do početka Prvog svjetskog rata akumulirali kapital u bankama i štedionicama te se prometno povezali s ostatkom županije, tj. Hrvatske. Time se stvorila mogućnost većeg ekonomskog razvoja grada koji je kasnije zaustavio Prvi svjetski rat.

⁹⁷ Isto, str. 3.

⁹⁸ *Križevčanin*, I. (1906), br. 2., str. 3.

⁹⁹ *Križevčanin*, I. (1906), br. 4., str. 3.

¹⁰⁰ Mira Kolar Dimitrijević, *Grad Križevci nakon ukidanja županijskog središta 1886. godine*, str. 25.

¹⁰¹ Slobodno možemo pretpostaviti da krajem 19. stoljeća u Križevcima djeluje 17-ak većih trgovaca. Kvirin Vidačić u djelu *Topografično-poviestne crte slob. i kr. grada Križevaca* navodi točno 17 trgovaca, i to većinom mješovitom robom. Izvješća Bjelovarsko-križevačke županije navode za godinu 1901. 24 trgovine, a 1911. godine broj je trgovina po izvještajima narasto do 31 radnje. Taj broj približno se podudara i sa službeno protokoliranim trgovinama donijetim u Hrvatskom kompasu, tj. s brojem od 32 iskazane trgovine.

Prilog 1. Popis trgovaca i obrtnika iz Adresara obrtnog i poslovnog svieta u Hrvatskoj godine 1890.*

Trgovci

Trgovci mješovitom robom

1. Šandor Bošnjak	14. Milan Matačić
2. Sinovi Jak. Breyera	15. Vaso Mileusnić
3. Sam. J. Breyer	16. Josip Modec
4. Sam. Dragoner	17. Albert Neuman
5. Mio Fischer	18. Franjica Neuman
6. David Goldberger	19. Hinko Pscherhof
7. Sam. Goldschmidt	20. Ignatz Schönbaum
8. Janko Gjurašević	21. Makso Schönbaum
9. Mijo Habdija	22. Simon Schönbaum
10. Ignatz Hirsch	23. Kata Spitzer
11. Jakob Hirshl	24. Franjo Svačko
12. Vilim Košćević	25. M. Virag baštinici
13. Gjuro Marković	26. Mavro Zigle

Opravnička trgovina

1. Ignatz Goldberger

Trgovina pisacih i
risacih sprava

1. Gustav Neuberg

Trgovac sapunom i
voštenom robom

1. Mavro Breyer

Sitničari

1. David Goldberger
2. Vojko Kubek

3. Vaso Mileusnić

Trgovina šeširskom robom

1. Ilka Ländler

Trgovac mirodijskom i
kolonijalnom robom

1. W. Fischer

Trgovci modnom i kratkom
robom te rubeninom

1. Marko Breyer i sin
2. Ilka Ländler

Obrtnici

Bravari

1. Lujo Danić	4. Dragutin Kovačić
2. Melkior Danić	5. Franjo Kovačić
3. Mirko Ivančić	6. Mirko Slaviček

Klobučari (kapari)

1. Filip Crnčić
2. Franjo Crnajšek
3. Josip Golubić
4. Ilka Ländler

5. Nikola Medvedec
6. Nikola Milošinić
7. Ivan Varović

Brijači

1. Dragutin Grloci	4. Dragutin Križe
2. Vilim Grloci	5. Ante Švigelj
3. Stjepan Huber	

Kobasičari

1. Blaž Fintić

2. Vjekoslav Gerstmann

Češljari

1. Josip Zorić

Četkar

1. Franjo Černoheus

Čizmari

1. Stevo Blažinić	9. Andro Matoić
2. Gabro Budalec	10. Valek Novak
3. Josip Car	11. Ante Ornig
4. Josip Detbach	12. Mato Radivoj
5. Gjuro Gjeri	13. Stjepan Tremski
6. Valek Gjurgjević	14. Jakob Veščić
7. Ivo Hajduk	15. Franjo Vitković
8. Josip Markulin	

Kolari

1. Franjo Angelić
2. Mijo Baštek
3. Jakob Hoić
4. Franjo Imper
5. Gjuro Konfic
6. Franjo Kovačić
7. Grga Kranjčević
8. Franjo Križ

9. Jakob Mekovec
10. Mato Pašta
11. Dragutin Peremin
12. Jakob Sabodi
13. Lujo Šofneker
14. Aleksa Trimber
15. Mato Vrbanči

Kotlar

1. Ivo Matijević

Kovači

1. Grga Buntak
2. Vatroslav Forko
3. Stjepan Herjavić
4. Janko Kos

5. Knešane Josip
6. Franjo Surinić
7. Stjepan Zidarić

Čohač

1. Nikola Kuharić

Dimnjačari

1. Josip Križe
2. Janko Vučer

Fijaker

1. Gjuro Kleinart

Gostioničar

1. Vinko Eisenberg

Kožar

1. Vjekoslav Tomić

Gumbar

1. Ante Blažinić

Kitničar

1. Ilka Ländler

Krčmari

1. Stjepan Blažinčić	25. Klara kovačić
2. Lacko Bogović	26. Lacko Kuntić
3. Slavoljub Colarić	27. Josip Lauš
4. Franjo Dončić	28. Mirko Lugomer
5. Tereza Figarac	29. Mio Lugomer
6. Stjepan Forko	30. Valent Lugomer
7. Vilim Gjurgjević	31. Mio Markulin
8. Josip Gold	32. Josip Mehavec
9. Ante Golubić	33. Luka Orehovački
10. Josip Golubić	34. Gjuro Pernjak
11. Franjo Gročić	35. Mirko Plohlin
12. Stjepan Herjević	36. Ante Podcajt
13. Gjuro Heruc	37. Nikola Popović
14. Luka Heruc	38. Lacko Somodji
15. Josip Hlepačić	39. Mirko Sokač
16. Mirko Horvat	40. Vera Stelcar
17. Luka Hoić	41. Hirko Stern
18. Mijo Ivić	42. Josip Šimunić
19. Gjuro Jakopović	43. Luka Šimunčić
20. Josip pl. kiepach	44. Ljudevit Šofneker
21. Josip Konfic	45. Ante Šušaković
22. Janko Kos	46. Mio Tepeš
23. Ana Kovačić	47. Cilika Višnić
24. Franjo Kovačić	48. Mirko Zorko

Krojači

1. Jakob čamić	11. Ante Pavliček
2. Janko Gjōri	12. Franjo Pavliček
3. Mato Grginec	13. Mirko Pavliček
4. Ivo Gjurić	14. Johan Perš
5. Ante Harča	15. Mirko Plohlin
6. Nikola Harča	16. Josip Simpek
7. Vilim Herme	17. Josip Šteiner
8. Josip Kratohvil	18. Pavel Šušaković
9. Mavro Kraus	19. Josip Titl
10. Miko Mihaljić	20. Dragutin Weinberger

Krnari

1. S. Schonbaum	2. Stjepan Dužanec

Limari

1. Ante Majer	3. Petar Majer
2. Dragutin Majer	4. Lavoslav Schwarz

Ljekarnik

1. J. Suhomel

Lončari

1. Mirko Čavljak	10. Franjo Kuten
2. Luka Fiember	11. Grga Malčević
3. Tomo Forko	12. Gjuro Novak
4. Bolto Hegedić	13. Stjepan Novak
5. Ferdo Horvat	14. Vid Novosel
6. Jakob Horvat	15. Mato Novaković
7. Stjepan Košenjak	16. Gjuro Prožek
8. Gjuro Kotmec	17. Tomo Sekelj
9. Gjuro Kozar	

Medičari i voćari

1. Viktor Einsemayer	3. Vjekoslav Zenta
2. N. Turček	

Mesari, slaninari i telečari

1. Martin Heruc	9. Julio Lustig
2. Valek Heruc	10. Jakob Lustig
3. Vatroslav Hirschl	11. Gjuro Novak
4. Ante Jakopović	12. Imbro Pavljak
5. Ivan Kolarić	13. Tomo Pavljak
6. Stjepan Kolarić	14. Dragutin Pramzl
7. Ante Lugomer	15. Mio Slaviček
8. Gjuro Lugomer	16. Pavao Slaviček

Mlinari

1. Ante Begnez	3. Majević Marko
2. Stjepan Bocak	4. Hinko Vanpotic

Nožar

1. Franjo Hrlec

Opančari

1. Mirko Car	9. Mio Kranjčina
2. Valent Forko	10. Luka Orehovački
3. Stjepan Habdija	11. Gjuro Pernjak
4. Luka Heruc	12. Tomo Poljak
5. Josip Hlebčić	13. Dragutin Sekelj
6. Ante Katanec	14. Mirko Sviličić
7. Mirko Kolar	15. Mijo Vugrinčić
8. Jakob Kolar	

Pekari

1. Lujo Heruc	3. Šandor Kržek
2. Ivan Heršak	

Postolari

1. Martin Banek	11. Gjuro Komad
2. Valek Buda	12. Mirko Kunst
3. Šandor Habdija	13. Slavoljub Majer
4. Dragutin Hegedić	14. Mato Matus
5. Gjuro Jurkas	15. Franjo Mihalić
6. Božo Jagodić	16. Mirko Ranogajec
7. Mio Jurak	17. Niko Senjarić
8. Nikola Kić	18. Josip strahinščak
9. Josip Kohor	19. Vjekoslav Svedružić
10. Ivan Kolšek	20. Mirko Zorko

Sedlari i remenari

1. Franjo Babok
2. Slavoljub Biščan
3. Slavoljub Colarić
4. Valentin Fintić
5. Ante Golubić
6. Miko Jendrašić
7. Andro Mihinac
8. Ivan Milihram
9. Vatroslav Prišl

Stolari

1. Martin Baštek
2. Lacko Bogović
3. Franjo Gorički
4. Šandor Habdija
5. Dragutin Liechtl
6. Lujo Kovač
7. Dragutin Ornik
8. Gabro Res
9. Milan Višnić

Tesar

1. Josip Brumen

Tkalci		Užari	
1. Valek brletić	4. Dragutin kohar	1. Ivan Horvat	3. Alekso Kovačić
2. Vilim Gjurgjrić	5. Gabro Mamek	2. Vid Horvat	4. Dragutin Skulj
3. Mijo Ivić	6. Podboj Franjo		
Tokari	Urari	Zidari	
1. Ante mikelj	1. Josip Marković	1. Martin Cetvržnik	5. Franjo Dremel
2. Vjekoslav Rebenklaub uber	2. Gjuro Trnenić	2. Ivan Čičula	6. Franjo kuštler
		3. Tomo Čuček	7. Franjo Lukačić
		4. Ivan Dietrich	

* Gjuro Justić, Ljudevit Strohmayr, *Adresar obrtnog i poslovnog svieta u Hrvatskoj godine 1890.*, Zagreb: *Hrvatska obrtnička komora*, 1891.

Prilog 2. Popis sudbeno protokoliranih tvrtki iz Križevaca u razdoblju od 1876. do 1914. godine.*

Red. br.	Osnivač	Djelatnost	Protokolirano g.
1.	Mihajlo Bauer	trgovina mješovitom robom	1906.
2.	Nikola Beidinger	trgovina mješovitom robom	1905.
3.	Berkeš i Pollak (Ljudevit Berkeš i Samuel Pollak)	Trgovina prehrambenim proizvodima, željeznom robom te zemaljskim plodinama i proizvodima	1902.
4.	A. Bošnjak	trgovina mješovitom robom	1876.
5.	Braća Grahor i drugi	proizvodnja opeka i glinene robe	1888.
6.	Ivan Breyer	trgovina gospodarskih i šivaćih strojeva	1908.
7.	Jakoba Breyera sinovi (Ivan Breyer-vlasnik)	trgovina prehrambenim proizvodima, mješovitom i prekomorskom robom	1876.
8.	Aleksander Breyer i sinovi	trgovina voćem i povrćem te alkoholnim proizvodima	1884.
9.	S.I. Breyer i sin	trgovina mješovitom robom	1908.
10.	Samuel Dragoner	trgovina mješovitom robom	1882.
11.	Aleksander Goldschmidt	trgovina mješovitom robom, željeznom i jajima	1889.
12.	Samojlo Grossmann	trgovina s kratkom i manufakturnom robom, cipelama, gotovim šeširima i odjelima	1908.
13.	Vjekoslav Halužan	trgovina kožom i sirovinama	1908.
14.	Ignatz Hirschl	trgovina pomodnom robom	1883.
15.	Jakov Hirschl	trgovina mješovitom robom	1887.
16.	A. Katz i sinovi	pivovara i paromlin	1880.
17.	Mavro Kende	trgovina brašnom i zemaljskim proizvodima, drvima i modrom galicom	1896.
18.	Franjo Kohn	trgovina konfekcije za gospodu	1878.
19.	Vilim Košćević	trgovina mješovitom robom	1876.
20.	Vjekoslav Kuntarić	trgovina mješovitom robom	1876.
21.	Julio Laush i dr.	trgovina gospodarskim i šivaćim strojevima-podružnica u Križevcima	1904.
22.	Ljudevit Lauš	trgovina mješovitom robom	1903.
23.	Gustav Neuberg	trgovina pisaćim stvarima i knjigama	1884.
24.	Albert Neuman i sin	trgovina mješovitom robom	1911.
25.	Franjica Neuman	trgovina mješovitom robom i zemaljskim proizvodima	1889.
26.	Cila Novak	trgovina mješovitom robom i modrom galicom	1910.
27.	Bernhard Moster	paromlin na valjke i pilana za drvo	1911.
28.	Rudolf Neuman	trgovina mješovitom robom	1900.
29.	Hinko Pscherhof	bankovni posao	1909.
30.	Karlo i Robert Pscherhof	bankovni posao	1904.
31.	Leopold (Lavoslav) Pscherhof	trgovina mješovitom robom	1892.

Red. br.	Osnivač	Djelatnost	Protokolirano g.
32.	Max Pscherhof i sin (Robert Pscherhof)	trgovina manufakturnom robom	1904.
33.	Riffel i Fressl	građevno poduzetništvo u Križevcima	1912.
34.	Hinko Schwartz	prva hrvatska tvornica drva za kefe, makina za pranje čepova	1894.
35.	Ignatz Schönbaum i sin (vlasnici Ignatz i Alfred Schönbaum)	trgovina mješovitom robom	1909.
36.	M. Schönbaum	trgovina postolarskom robom	1876.
37.	Franjo Wilhelm kom. društvo	trgovina staklarskom i porculanskom robom	1912.
38.	M. Zigler	trgovina mješovitom robom	1876.
39.	Berta udova Zigler	trgovina mješovitom robom, naročito kožama i potrepštinama za postolare i opančare	1911.

* Hrvatski kompas, 1909., str. 339.; Hrvatski kompas, 1913., str. 635.

Prilog 3. Iskaz broja obrtnika u gradu Križevcima za godine 1896., 1906-1908., 1910-1913. i 1915.*

Red. broj	Vrsta obrta/struka	1896.	1906.	1907.	1908.	1910.	1911.	1912.	1913.	1915.
1.	bačvarski		3	4	4	2	3	2	2	2
2.	bravarski	8	5	4	4	3	4	4	4	4
3.	brijački	5	6	6	6	5	8	6	6	6
4.	badarski		1	1	1			1	1	1
5.	bojadisarski						1			
6.	ciglarski		2	2	2	2	2	2	2	2
7.	crijeparski						8			
8.	češljarski	2	1	1	1	1	1			
9.	českarski	1								
10.	čizmarski	12	13	11	11	3	3	14	14	14
11.	dimnjačarski		2	2	2	2	2	2	2	2
12.	gumarski	1								
13.	klobučarski	3	3	3	3	2	3	1	1	1
14.	knjigoveški	1	1	1	3	2	2	2	2	2
15.	knjigotiskarski		1		2	2	2	2	2	2
16.	kobasič. i slanin.	3	2	2	2	2	2	2	2	2
17.	kotlarski	1	1	1	1			1	1	1
18.	kolarski	12	9	9	9	5	5	9	9	9
19.	kovački	9	8	8	9	8	8	10	10	10
20.	krojački	19	19	17	18	8**	18	28	28	28
21.	krznarski	1	1	1	1			1	1	1
22.	kožarski	3	2	2	2	2	2	3	3	3
23.	kefarski		5	2	2					
24.	lončarski	8	10	11	11	5	5	11	11	11
25.	limarski	3	2	2	2	3	4	1	1	1
26.	mastilac tkanine	3								
27.	medičarski	1	2	2	2	2	3	2	2	2
28.	mesarski	11	7	7	9	2	4	7	7	7
29.	mlinarski		11	7	9	2	2	4	4	4
30.	nožarski	1	1							
31.	opanačarski	8	12	6	6		2	7	7	7
32.	pekarski	4	5	4	5	4	5	6	6	6

Red. broj	Vrsta obrta/struka	1896.	1906.	1907.	1908.	1910.	1911.	1912.	1913.	1915.
33.	pečarski	1	2	2	2	2	2	2	2	2
34.	postolarski	15	21	17	17	13	14	28	28	28
35.	pokostarski		2	2	2					
36.	pojasarski		1	1	1					
37.	remenarski		4	3	3	3	4	3	3	3
38.	rešetarski	1	1	1	1					
39.	sapunarski	1								
40.	sedlarski	9	3	2	2	2	2	2	2	2
41.	slastičarski	2					1	1	1	1
42.	soboslikarski		2	2	2			3	3	3
43.	stolarski	9	11	8	9	7	8	9	9	9
44.	staklarski		3	3	3					
45.	tapetarski					2	2			
46.	tkalački	3	2	2	2			1	1	1
47.	tokarski	2	3	2	2	1	2	1	1	1
48.	tesarski		1	1	1	2	3	3	3	3
49.	urarski	1		3	3	2	2	3	3	3
50.	užarski	6	3	3	3	2	2	2	2	2
51.	zidarski		3	3	3	2	3	4	4	4
52.	trgovački					11	31			
53.	gostioničarski					10	11			
54.	krčmarski					41	41			
55.	fijakerski					2	4			
56.	sitničarski						12			
57.	staretinarski					1	1			
58.	kavanarski					2	2			
59.	kavotočije					1	1			
60.	trgovci svinjama					4	4			
61.	svratištarski					2	2			
62.	vapnenarski					2	2			
63.	pletački					1	2			
	Ukupno:	176	197	172	183	100	144	190	190	190
						177	257			

* Izvor: GMBJ, 1876, kulturno-povijesni odjel, zbirka isprava, povelja i arhivarija, *Izveštaj Bjelovarsko-križevačke županije za 1896., 1906., 1907., 1908., 1910., 1911., 1912., 1913., 1915.*

**U Iskazu je greškom upisano 8 krojača umjesto 18.

Prilog 4. Popis članova »Velike zadruge«. *

Red. br.	Ime i prezime	Vrijeme provedeno u cehu	Napomene
1.	Ljudevit Danić	1849-1916.	†16. 1. 1916.
2.	Stjepan Dubravec	1852-1902.	† 13. 8. 1901., nema nasljednika u zadruzi
3.	Josip Modec	1856-1904.	† 6. 5. 1904., supruzi ostala prava na zadrugu
4.	Luka Habdija	1852-1911.	† 25. 10. 1911.
5.	Jakob Sabadi	1861-1903.	† 6. 5. 1904., supruzi ostala prava na zadrugu
6.	Gjuro Novak	1861-1906.	† 27. 6. 1906., supruzi Ceciliji Novak ostala prava na zadrugu, ostala u zadruzi do 1924.
7.	Mato Vrbančić	1861-1906.	† 22. 1. 1906., supruzi ostala prava na zadrugu
8.	Ivan Vučer	1863-1911.	†1911., nema nasljednika u zadruzi
9.	Franjo Križ	1863-1903.	†12.4.1903., nema nasljednika u zadruzi
10.	Stjepan Buban	1865-1903.	† 20. 4. 1903., nema nasljednika u zadruzi
11.	Mijo Markulin	1867-1922.	†1922., nema nasljednika u zadruzi
12.	Vilim(Milan) Danić	1867-1904.	† 28. 12. 1904., supruzi Josipi Danić ostala prava na zadrugu
13.	Šandor Habdija	1867-1908.	† 2. 9. 1908., supruzi ostala prava na zadrugu
14.	Ivan Ivanuša	1870-1900.	† 7. 12. 1900., nema nasljednika u zadruzi
15.	Dragutin Kovačić	1870-1922.	
16.	Ivan Matijević	1875-1914.	† 2. 7. 1914.
17.	Franjo Koss	1878-1906.	† 20. 4. 1906., supruzi ostala prava na zadrugu
18.	Josip Dubravec	1879-1905.	† 2. 4. 1905., supruzi ostala prava na zadrugu
19.	Franjo Herlec (Hrlec)	1880-1929.	
20.	Petar Gencz (Gönz)	1880-1922.	
21.	Gabro Zenta	1880-1929.	
22.	Luka Šaško	1880-1929.	
23.	Janko Vlahović	1880-1918.	† 23. 3. 1918., supruzi ostala prava na zadrugu
24.	Mato Pošta	1880-1916.	† 12. 3. 1916.
25.	Franjo Kovačić	1880-1905.	† 18. 4. 1905., nema nasljednika u zadruzi
26.	Martin Baštek	1880-1903.	† 12. 8. 1903., nema nasljednika u zadruzi
27.	Luka Hoić	1880-1918.	† 13. 2. 1918., supruzi Marici Hoić ostala prava na zadrugu
28.	Franjo Jurenić	1880-1909.	† 30. 7. 1909., supruzi ostala prava na zadrugu, udala se 24.5.1911. i izgubila prava
29.	Josip Zorić	1881-1911.	† 10. 8. 1911., nema nasljednika u zadruzi
30.	Dragutin Ornik	1884-1915.	† 14. 6. 1915., nema nasljednika u zadruzi
31.	Gjuro Konfic	1885-1921.	Supruga se odrekla prava

Red. br.	Ime i prezime	Vrijeme provedeno u cehu	Napomene
32.	Vjekoslav Rebenglauber	1885-1922.	
33.	Andro Imper	1885-1913.	† 3. 2. 1912., supruzi Alojzici Imper ostala prava na zadrugu
34.	Ljudevit Britvec	1885-1914.	† 2. 5. 1914., supruzi ostala prava na zadrugu
35.	Janko Mekovec	1885-1917.	† 28. 10. 1917., supruzi ostala prava na zadrugu
36.	Ljudevit Šofneker	1886-1928.	
37.	Franjo Andjelić	1887-1910.	† 20. 6. 1910., supruzi ostala prava na zadrugu
38.	Josip Križe	1887-1918.	† 4. 12. 1918., supruzi Karolini ostala prava na zadrugu
39.	Vatroslav (Ignjat) Forko	1893-1929.	
40.	Ljudevit (Luj) Konfic	1893-1929.	
41.	Mato Zlatar	1894-1929.	
42.	Grga Bartaković	1894-1920.	† 7. 9. 1920., ostaje supruga
43.	Mijo Baštek	1893-1914.	† 16. 1. 1914., .., nema nasljednika u zadruzi
44.	Josip Brumen	1895-1911.	† ?1911., supruzi ostala prava na zadrugu
45.	Tiburicio Grloci	1897-1911.	† 20. 9. 1911., nema nasljednika u zadruzi
46.	Dragutin Markulin	1898-U cehu i iza 1920.	
47.	Milan Višnjić (Višnič)	1898-1929.	
48.	Dragutin Konfic	1899-1916.	† 20. 9. 1920., supruzi Josipi Konfic ostala prava na zadrugu (nakon preudaje gubi i prava)
49..	Olnand Herjević	U cehu i iza 1920.	supruzi Ani Herjević ostala prava na zadrugu
50.	Mirko Hlebec	1900-1929.	
51.	Gabro Ress (Resz)	1901-1912.	† 23. 3. 1912., supruzi ostala prava na zadrugu
52.	Vervnand Dubravec	1911.-U cehu i iza 1920.	supruzi Veroni Dubravec ostala prava na zadrugu
53.	August Riefel	1911-1917.	† 26. 12. 1920., nije dobio pogrebnu pomoć, kao ni supruga prava
54.	Antun Gold	1911-1917.	† 30. 11. 1917., supruzi Ljubici Gold ostala prava na zadrugu (nakon preudaje gubi i prava)
55.	Josip Knežaurek	1913-1928.	
56.	Franjo Nendl	1914-1923.	
57.	Franjo Baštek	1914-1925.	
58.	Vilim Kovačić	1918-1929.	
59.	Vilim Bartaković	1918-1928.	

* Izvor: GM Križevci, 6281, »Velika zadruga« obrtnih u Križevcih, Upisnica. Popisani su samo članovi zadruge koji su ondje proveli bar neko vrijeme od 1900. do 1918. godine.

Prilog 5. Upisnica članova Postolarsko, opančarsko kožarske zadruge u Križevcima.*

Red. br.	Ime i prezime	Vrijeme provedeno u cehu
1.	Stjepan Forko	1878-1904.
1.	Gjuro Heruc	1878-1909.
2.	Mirko Sviličić	1887-1904.
3.	Joso Ljubić	1898-1912.
4.	Stjepan Kuntić	1877-1911.
5.	Maks Schönbaum	1898-1911.
6.	Dragutin Sekelj	1899-1906.
7.	Josip Švagelj	1898-1920.
8.	Gjuro Pernjak	1880-1907.
9.	Josip Lepčić	1899-1921.
10.	Jakob Kolar	1881-1903.
11.	Valent Forko	1881-1904.
12.	Janko Somodji	1881-1904.
13.	Antun Katanec	1883-1922.
14.	Mirko Zorko	1884-1911.
15.	Sami Sant	1884-1907.
16.	Mirko Kunst	1885-1922.
17.	Franjo Dančić	1887-1921.
18.	Ivan Vugrinčić	1887-1905.
19.	Imbro Car	1888-1920.
20.	Mijo Kranjčina	1888-1920.
21.	Tomo Polak	1891-1914.
22.	Vjekoslav Tomić	1891-1922.
23.	Luka Heruc	1892-1922.
24.	Mirko Kolar	1900-1922.
25.	Habdija Rudolf	1893-1922.
26.	Stjepan Kolar	1894-1922.
27.	Gjuro Novak	1897-1912.
28.	Antun Forko	1902-1904.
29.	Imbro Lepčić	1902-1921.
30.	Franjo Mihalić	1903-1918.
31.	Ilija Rakarić	1903-1907.
32.	Jakob Vugrinčić	1903-1923.
33.	Josip Sviličić	1906-1923.
34.	Franjo Kuhar	1906-1910.
35.	Anton Katanec	1907-1922.
36.	Mato Mavrić	1907-1922.
37.	Mavro Schönbaum	1912-1922.
38.	Ivan Malec	1918-1922.
39.	Josip Mlinarić	1918-1922.

* Izvor: GM Križevci, 477, Postolarsko opančarsko, kožarska obrtnička zadruge u slobodnom kraljevskom gradu Križevci, Upisnica. Popisani su

članovi Postolarsko, opančarsko kožarske zadruge (bivši ceh) iz Križevaca koji su bili članovi zadruge bar neko vrijeme od 1900. do 1918. godine.

Prilog 6. Upisnica članova Lončarske zadruge iz Križevaca.*

Red. br.	Ime i prezime	Vrijeme provedeno u cehu
1.	Tomo Forko	1882-1901.
2.	Mato Novaković	1882-1901.
3.	Janko Hegedić	1882-1914.
4.	Mirko Novak	1882-1914.
5.	Jakob Horvat	1882-1905.
6.	Gjuro Koturec	1882-1905.
7.	Treza Novaković	1882-1902.
8.	Treza Kral	1883-1906.
9.	Tomo Sekelj	1884-1914.
10.	Franjo Tiember	1893-1915.
11.	Grggr Malčević	1893-1915.
12.	Andro Tiember	1893-1909.
13.	Mio Bingular	1894-1913.
14.	Štefan Hrzenjak	1894-1915.
15.	Valent Kralj	1896-1915.
16.	Viktor Novosel	1896-1911.
17.	Marin Kutin	1898-1909.
19.	Prožek Stjepan	1898-1915.
20.	Valent Čavljak	1898-1915.
21.	Ivanko Radman	1898-1914.
22.	Gjuro Kozar	1900-1902.
23.	Miha Križar	1903-1915.
24.	Ferdinand Horvat	1901-1904.
25.	Mato Novaković	1902-1904.
26.	Gjuro Kovačić	1902-1915.
27.	Gjuro Somogji	1904-1914.
28.	Mijo Habajec	1904-1913.
29.	Marica Koturec	1907-1915.
30.	Franca Horvat	1906-1915.

*Izvor: GMK, 467, Upisnica za članove Lončarske obrtne zadruge u slobodnom i kraljevskom gradu Križevci. (Utemeljena godine 1873., dana 1. veljače). Popisani su samo članovi koji su u zadruzi bili bar neko vrijeme od 1900. do 1918. godine.

Izvori

Izveštaj Bjelovarsko-križevačke županije za 1888., 1893., 1896., 1897., 1899., 1900., 1901., 1902., 1903., 1904., 1905., 1906., 1907., 1908., 1910., 1911., 1912., 1913., 1914. i 1915.

Gradski muzej Križevci (GMK)

GMK, 6281, *Velika zadruga obrtnih u Križevcima*, Upisnica.

GMK, 477, *Postolarsko opančarsko-kožarska obrtnička zadruga u slobodnom kraljevskom gradu Križevci*, Upisnica.

GMK, 467, *Upisnica za članove obrtne zadruge Lončarske u slobodnom i kraljevskom gradu Križevci*

Novine, časopisi i izvještaji

Katolički list, 1860., br. 50.

Katolički list, 1860., br. 51.

Križevčanin, tjednik za gospodarstvo, zabavu, pouku, obrt i trgovinu, I (1906), cijelo godišće.

Nezavisnost, VI (1912), br. 1.

Justić, Gjuro, Strohmayer, Ljudevit. 1891. *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj godine 1890.*, Zagreb: Hrvatska obrtnička komora.

Hrvatski kompas, 1909/10., financijski i trgovački ljetopis sa iskazom sudbeno protokoliranih tvrdka za Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, uredjuje i izdaje »Mercantile« trgovačko obavijestni i inkasacionalni zavod i Daniel Hermann posjednik zlatnog krstaza za zasluge s krunom, vitez Španjolskog reda kraljice Izabele katoličke, Zagreb, 1909.

Hrvatski kompas, financijski ljetopis za 1913/14. o poslovanju privrednih institucija: banka, štedionica, zadruga, industrialnih, parobrodarskih i inih trgovačkih poduzeća u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri, Kranjskoj, Koruškoj, Štajerskoj, Bosni i Hercegovini, uz dodatak nekih novčanih zavoda u Ugarskoj, Srbiji i Crnoj Gori, uredili i izdali u vlastitoj nakladi Adalbert Kunst i Donat M. Strozzi činovnici Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, Zagreb, 1913.

Izveštaj Kr. Zemaljskog obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Kralj. Hrva-

tsko-Slavonsko-Dalmatinska zemaljska vlada, odjel za unutarnje poslove, Zagreb, 1895.

Izveštaj Kr. Zemaljskog obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Kralj. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1901.

Izveštaj Kr. Zemaljskog obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Kralj. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1906.

Izveštaj Kr. Zemaljskog obrtnog nadzornika o pregledavanju obrtnih i tvorničkih poduzeća u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Kralj. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1908.

Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, II, Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured, 1913.

Literatura

Grgin, Borislav. 1996. Županije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb: Školska knjiga, str. 21-38.

Vranješ Šoljan, Božena. 1991. *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914)*, Zagreb: Školska knjiga.

Vranješ Šoljan, Božena. 1993. Udio građanstva u županijskim skupštinama u sjevernoj Hrvatskoj pred Prvi svjetski rat, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 26., str. 113-122.

Vranješ Šoljan, Božena. 1996. Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja 1881-1918., u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb: Školska knjiga, str. 99-111.

Jović, Dragiša. 1973. Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem prvog svjetskog rata koji su potpadala pod nadzor kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika, *Historijski zbornik Slavonije*, 10., str. 243-267.

Pavličević, Dragutin. 1996. Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1884-

-1883., u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb: Školska knjiga, str. 71- 97.

Karaman, Igor. 1991. *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800.-1941.)*, Zagreb: Naprijed.

Karaman, Igor. 1972. *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb: Školska knjiga.

Tinodi, Ivan. 2006. Križevačke ciglane, *Cris*, god. VIII, br. 1/2006., str. 108-139.

Butorac, Josip. 1991. *Regesta za spomenike Križevaca i okolice*, Križevci: Skupština općine Križevci.

Lakatoš, Joso. 1924. *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Zagreb: Naklada »Jugoslovenskog Lloyd«
Tisak hrvatskog štamparskog zavoda d.d.

Vidačić, Kvirin. 1993. *Topografično-povijesne crte slob. i kr. grada Križevaca*, Križevac: Tiskara G. Neuberg, 1886.; pretisak Ogranka Matice hrvatske Križevci, Križevci.

Kreser, Milan. 1917. Gustoća žiteljstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije, *Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb.

Kolar-Dimitrijević, Mira. 2008. Grad Križevci nakon ukidanja županijskog središta 1886. godine, *Cris*, god. X., br. 1/2008., str. 18-27.

Gross, Mirjana. 1985. *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb: Globus.

Breyer, Mirko. 1908. *Marko Breyer (1838-1908.) nekoliko listova uspomene u oči sedamdeset-godišnjice njegove*, Zagreb-Križevci.

Korenčić, Mirko. 1979. *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske 1857-1971.*, Zagreb: JAZU.

Despot, Miroslava. 1960. Križevačka manufaktura peći i suđa u XVIII. st., *Historijski zbornik*, god. XIII, br. 1-4, Zagreb, str. 209-214.

Budak, Neven. 1993. Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća, u: Žarko

Domljan (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske, Križevci grad i okolica*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 41-49.

Maruševski, Olga. 1993. Križevci u 19. stoljeću, u: Žarko Domljan (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske, Križevci grad i okolica*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 51-72.

Blagec, Ozren. 2000. Križevački cehovi, *Cris*, god II., br. 1/2000. Križevci, str. 22-26.

Bićanić, Rudolf. 1951. *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750-1860.*, Zagreb: JAZU.

Summary

Crafts, trade and manufacture in Križevci from 1880 till the end of World War One

Keywords: Križevci, craft, trade, manufacture, savings banks

The author writes about crafts, trade and factories in period from 1880 to the end of the First World War. The flow of monetary capital into Croatian economy at the end of the 19th century was felt in Križevci as well. Although basic features of the region's economy were agriculture and livestock breeding, a certain amount of cash property reached craftsmen, tradesmen and manufacturers. This paper analyses various reports, chronicles, press articles and other sources providing information on economic structure of the population at the turn of centuries. A list of craftsmen, tradesmen and manufacturers is given together with the most successful individuals and their products.